

บทที่ 5

ระบบการบริหารราชการแผ่นดิน กับการเรืองอำนาจของราชวงศ์คองบอง ค.ศ.1752-1776

ในบทนี้จะกล่าวถึงการเรืองอำนาจของราชวงศ์คองบองอันเกิดจากระบบการบริหารราชการแผ่นดิน (อาทิ การสถาปนารัฐรวมศูนย์อำนาจที่ส่วนกลาง การควบคุมกำลังพลและส่วยอากร และการปฏิรูปและควบคุมคณะสงฆ์) ซึ่งได้ปรับ ประยุกต์ สร้างขึ้นมาทั้งในระดับส่วนกลาง ภูมิภาค ท้องถิ่น และรัฐประเทศราช โดยแกนหลักยังคงยึดโยงกับโครงสร้างของระบบการบริหารราชการแผ่นดินเดิมอันเป็นผลสืบเนื่องจากราชวงศ์ตองอู-นยองยาน หากกระนั้นชนชั้นปกครองในราชวงศ์คองบองได้ตระหนักถึงปัญหาบางประการในโครงสร้างของระบบเดิม จึงได้สร้างเพิ่มเติม-ปรับเปลี่ยน-แก้ไขใน กรม กอง ตำแหน่งและนโยบายเพื่อแก้ปัญหาอันเป็นผลสืบเนื่องดังกล่าว จึงอาจกล่าวได้ว่า เหตุแห่งการเรืองอำนาจของราชวงศ์คองบองในเวลาอันสั้นนั้นสัมพันธ์กับระบบการบริหารราชการแผ่นดินโดยตรงและเหตุปัจจัยอันเกิดจากบริบทภายในสังคมพม่าร่วมสมัยเป็นหลักในการผลักดันให้ชนชั้นปกครองของราชวงศ์คองบองเร่งรังสรรค์ระบบการบริหารราชการแผ่นดินอันยึดโยงกับโครงสร้างทางสังคมโดยรวมอันสัมพันธ์กับปัญหาและความเปลี่ยนแปลงร่วมสมัย

ระบบการบริหารราชการแผ่นดินในสมัยราชวงศ์คองบอง นับแต่เริ่มสถาปนาราชวงศ์เป็นต้นมา ยึดโยงกับโครงสร้างในระบบการบริหารราชการแผ่นดินที่สืบเนื่องมาแต่ครั้งราชวงศ์ตองอู-นยองยาน โดยเฉพาะโครงสร้างของระบบการบริหารราชการแผ่นดินครั้งราชวงศ์ตองอู-นยองยาน ดังที่กล่าวในบทที่ 3

กระนั้นก็ดี ด้วยบริบทเหตุการณ์ร่วมสมัย กลุ่มชนชั้นปกครองของราชวงศ์คองบองนับแต่ต้นราชวงศ์ได้เล็งเห็นถึงปัญหาหลายๆ ประการอันนำมาสู่ความเสื่อมและการล่มสลายของราชวงศ์ตองอู-นยองยาน รวมถึงปัญหาพร้อมสมัย ดังที่กล่าวในบทที่ 3 และ 4 อันจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนโครงสร้างบางประการให้สามารถรองรับและตอบสนององงานการบริหารราชการแผ่นดินในราชวงศ์คองบอง ทั้งยังมุ่งเสริมสร้างเสถียรภาพในระบบการบริหารราชการแผ่นดินให้มีความมั่นคงพร้อมที่จะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงและความท้าทายทางอำนาจของราชวงศ์คองบองเช่นกัน

ระบบการบริหารราชการแผ่นดินที่ชนชั้นปกครองของราชวงศ์คองบองมุ่งที่จะเสริมสร้างนโยบาย 3 ประการสำคัญคือ

1. การสร้างรัฐรวมศูนย์อำนาจส่วนกลาง
2. การควบคุมกำลังพลและส่วยอากร
3. การควบคุมคณะสงฆ์ ภายใต้การควบคุมโดยรัฐส่วนกลาง

เนื่องจากนโยบายทั้ง 3 ประการนี้มีส่วนอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของราชวงศ์คองบองซึ่งเพิ่งสถาปนาได้ไม่นานในปี ค.ศ. 1752 ให้สามารถควบคุมเหตุการณ์ความวุ่นวายภายในและเผชิญปัญหาที่ท้าทายอำนาจของราชวงศ์ไม่ว่าจะเป็นการปราบกบฏมอญ กเวรัฐฉาน มณีปุระ รวมถึงสงครามระหว่างไทย-พม่าครั้งศึกอลองพญาปี ค.ศ. 1759-1760 และสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ. 1767 และการมีชัยในสงครามระหว่างจีน-พม่าในปี ค.ศ. 1766-1769 ระหว่าง 3 รัชกาลแรกของราชวงศ์คองบองคือพระเจ้าอลองพญา พระเจ้านอดอจี และพระเจ้าเงงพยูฉิน รวมเวลาเพียง 25 ปีแห่งการสถาปนาอำนาจ ราชวงศ์คองบองสามารถแผ่แสงยานุภาพครอบคลุมพื้นที่ทางอำนาจไปยังกว่ายุคใดในประวัติศาสตร์พม่า ทั้งยังเป็นรัฐจารีตขนาดใหญ่ที่ทรงอิทธิพลเหนือภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 เป็นต้นมา

1. การสร้างรัฐรวมศูนย์อำนาจส่วนกลาง

ข้อเสนอที่สำคัญที่สนับสนุนประเด็นความคิดของงานวิจัยครั้งนี้ของวิกเตอร์ บี ลิเบอร์แมน ในหนังสือเรื่อง *Strange Parallels Southeast Asia in Global Context, c. 800-1830* ที่มุ่งอธิบายแนวโน้มการปกครองของรัฐต่างๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นับแต่ปี ค.ศ. 900-1840 โดยเฉพาะในช่วงเวลาระหว่างปี ค.ศ. 1600-1840 ที่รัฐจารีตของไทยและพม่ามีลักษณะเป็น "รัฐศูนย์อำนาจ" (Centralized Indic Administration)¹ แม้วิกเตอร์ บี ลิเบอร์แมนจะอธิบายถึงอิทธิพลของการค้าพาณิชย์ทางทะเลที่ส่งผลต่อการเป็นรัฐรวมศูนย์อำนาจ ซึ่งปรากฏเด่นชัดในส่วนของไทย ที่ทำการค้ากับจีน โดยเฉพาะหลังปี ค.ศ. 1770 ช่วงราชวงศ์ธนบุรีถึงต้นรัตนโกสินทร์มากกว่าที่ปรากฏในพม่าก็ตามที่

แต่จากการศึกษาพบว่า ลักษณะการสร้างรัฐรวมศูนย์อำนาจในช่วงราชวงศ์คองบองมีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์โดยยึดโยงสืบเนื่องกับระบบโครงสร้างการบริหารราชการแผ่นดินสมัยราชวงศ์ตองอู-นยองยานเป็นหลัก ถึงแม้การล่มสลายของราชวงศ์ตองอู-นยองยานในปี ค.ศ. 1752 เกิดจากการเสื่อมถอยและไร้ประสิทธิภาพของระบบการบริหารราชการแผ่นดินทั้งที่ปรากฏในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคและรัฐประเทศราชก็ตาม² แต่ชนชั้นปกครองสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้นได้เล็งเห็นถึงประสิทธิภาพหลายประการที่พึงยึดถือเป็นแบบอย่างทั้งยังมีการปรับเสริมและรังสรรค์ระบบให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นเพื่อป้องกันการท้าทายต่ออำนาจศูนย์กลางเฉกเช่นที่เกิดต่อราชวงศ์ตองอู-นยองยาน โดยเพิ่มเครือข่ายทางอำนาจใหม่และการตรวจสอบ การเคร่งครัดในหน้าที่และความ

¹Victor B. Lieberman, *Strange Parallels Southeast Asia in Global Context, c. 800-1830* Volume 1: *Integration on the Mainland*, (Cambridge University Press, 2003), pp.31-37.

²Victor B. Lieberman, *Burmese Administrative Cycles: Anarchy and Conquest c.1580-1760*, pp. 63-198.

รับผิดชอบ และการแบ่งเขตการปกครองเป็นส่วนๆ รวมถึงการสร้างเมืองร้างให้เป็นศูนย์กลางทางอำนาจและการค้าพาณิชย์ทางทะเล เป็นต้น

การรื้อฟื้นระบบการบริหารราชการแผ่นดินในสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้น

ระบบการบริหารราชการแผ่นดินของราชวงศ์คองบองทั้งในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค เริ่มปรากฏเป็นรูปธรรมนับแต่พระเจ้าอลองพญาดำริสร้างเมืองหลวงที่ชเวโบ (Shwebo) ศูนย์กลางทางอำนาจทางการเมืองการปกครองของพม่ายุคจารีตเมื่อวันที่ 21 มิถุนายน ค.ศ. 1753 และสถาปนาราชวงศ์ใหม่ของพระองค์เช่นกันคือราชวงศ์คองบอง หนึ่งในพระราชกรณียกิจที่สำคัญต่อระบบการบริหารราชการแผ่นดินของพระเจ้าอลองพญานั้นคือการสถาปนาสภา หลุดต่อและสภาเซดาหุ่่นประจำราชสำนักในทันที โดยความช่วยเหลือจากเสนาอำมาตย์ครั้งรัชกาลพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี ซึ่งได้แก่ ทิริเซยา (Thiri Zayya) จอชวา (Kyaw Zwa) ทิริอุซานะ (Thiri U-zana)³ ทั้งยังรวมถึงหมายรับสั่งที่เน้นย้ำให้พระเจ้านอดอจีครั้งดำรงตำแหน่งเป็นมหาอุปราชให้ว่าราชการแทนพระองค์พร้อมพระมหากษัตริย์ เมยูนซานและเหล่าเสนาอำมาตย์ในสภาที่เมืองหลวงรัตนสังฆะขณะทีพระองค์ตีตราภิเศกสงคราม⁴

โดยเฉพาะสภาหลุดต่อซึ่งยังเป็นโครงสร้างหลักในระบบการบริหารราชการแผ่นดินที่ยึดโยงสัมพันธ์กับการบริหารราชการแผ่นดินส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ของราชอาณาจักรสมัยราชวงศ์คองบอง ส่วนเซดาหุ่่น เป็นสภาที่บริหารราชการแผ่นดินภายในราชสำนักและเมืองหลวงเป็นหลัก โดยมีเมียวดอ (Myo Daw) หรือกรมวังคอยทำงานประสานกับบเยเด็ก (Bye daik) นอกจากนี้ยังคงคอยตรวจสอบหน่วยงานและพระราชกรณียกิจของกษัตริย์ในระดับรัฐถึงระดับหมู่บ้านด้วยเช่นกัน

เมียวดอ (Myo Daw) หรือกรมวัง และบเยเด็ก (Bye daik) ยังคงหน้าที่ในการบริหารราชการแผ่นดินสมัยราชวงศ์คองบอง ซึ่งคอยรับผิดชอบและประสานงานกับทั้งสองสภาหลัก แต่หน้าที่ที่สำคัญที่สุดของเมียวดอ (Myo Daw) และบเยเด็ก (Bye daik) คือ การรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยภายในเขตเมืองหลวง โดยเฉพาะการรักษาความปลอดภัยต่อกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ที่มีพระอัครมเหสีเป็นผู้ปกครองเหล่าเชื้อพระวงศ์ที่เป็นสตรีทั้งหมด โดยมีขุนนางตำแหน่งนอกหุ่่น Anauk Wun ถึง 4 คนคอยสนองพระเสาวนีย์และประสานกับสภาหลุดต่อ รวมถึงทายาน (Taya Yon) ซึ่งเป็นหน่วยงานรับผิดชอบในการบริหารราชการแผ่นดินในส่วนของไพร่เป็นหลักยังคงหน้าที่เช่นครั้งราชวงศ์ตองอู-นยองยาน ภายใต้ความสัมพันธ์เดิมของกลุ่มชนชั้นทั้ง 6 กลุ่มตามจารีตคติและแนวความคิดทางการเมืองการปกครองของพม่าที่เรียก

³The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Three, A.D. 1751-1781, trans. and ed. by Than Tun, p. 10.

⁴Ibid., p.10. The Royal Orders of 3 November 1755.

ว่า “มินนยีมินทา” (Minnyi Mintha) กลุ่มแรกคือพระมหากษัตริย์ พระอัครมเหสีและพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหมด ต่อมาคือ พราหมณ์, ขุนนางอำมาตย์, คหบดี, พ่อค้าวาณิชย์, และราษฎรสามัญชน นอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์ซึ่งถูกจัดให้อยู่ในสถานะพิเศษในสังคมพม่ายุคจารีต

ระบบการบริหารราชการแผ่นดินที่พระเจ้าอลองพญาสถาปนาขึ้นมานั้น ยังคงยึดโยงแบบอย่างตามราชสำนักกรุงอังวะ ครั้นราชวงศ์ต้องอุ-นยงยานปฏิบัติเป็นหลัก หากแต่มีการปรับปรุงยุคใหม่ในนโยบายการบริหารราชการแผ่นดินเพื่อให้เหมาะสมแก่บริบทของสังคมทั้งในระบบการบริหารราชการแผ่นดินส่วนกลางและส่วนภูมิภาค โดยมุ่งที่จะสร้างระบบการบริหารราชการแผ่นดินที่เป็นระบบ มีเครือข่ายและความสัมพันธ์กันตามลำดับขั้นตอนแยกจากกันต่างหาก แต่ขึ้นตรงกับรัฐส่วนกลางโดยมีสภาพหลุดต่อและสภาเซดาหฺวุ่นคอยกำกับสามารถตรวจสอบได้

ดังที่พระเจ้าอลองพญามีหมายรับสั่ง วันที่ 4 พฤศจิกายน ค.ศ. 1755 แต่งตั้งขุนนางตำแหน่งใหม่คือ “นันดาบาหุ” (Nanda Bahu) ขุนนางที่มีหน้าที่ตรวจสอบในหน้าที่และความรับผิดชอบของเหล่าขุนนางอำมาตย์ในราชสำนักทั้งหมดรวมถึงพระราชประเพณีต่างๆ และเครื่องราชูปโภคเช่นเครื่องต้นสำหรับกษัตริย์ประกอบพระราชพิธีและเครื่องแต่งกายของเหล่าขุนนาง ยังรวมถึงการตรวจเช็คหน้าที่ของขุนนางต่างๆ เช่นชาวมุท (Samut) หรือทหารรักษาการณ์ประจำราชสำนักทั้งทิศเหนือ, ทิศตะวันออก, และทิศใต้ของพระราชวัง, ดาเว (Dawe) หรือ ขุนนางเจ้าหน้าที่ห้องสุธารสเสวยน้ำชาในพระตำหนักเหนือและใต้, หลองดออุ (Hlaung Daw U) หรือโหลนหน้าพระตำหนักและพระราชสำนัก เลทา (Lay Tha) ขุนนางแผนกจัดทำโบลาน บองดอ (Baung Daw) หรือขุนนางแผนกเครื่องทรง เครื่องต้น ของหลวง บเยเด็ก (Bye Daik) หรือขุนนางผู้ดูแลราชสำนักและสภาราชสำนักใต้พระราชเสาวนีย์ของพระอัครมเหสี มเยนัน (Myay Nan) (The Earth Palace?) พยี้ทัท (Pyat That) หรือขุนนางผู้ดูแลหลังคาพระราชวัง รวมถึงขุนนางต่าง ๆ ในสภาหลุดต่อ ซึ่งนันดาบาหุ (Nanda Bahu) จำเป็นต้องตรวจสอบจำนวนขุนนางที่เข้าร่วมประจำจัดที่นั่งตามตำแหน่งที่นั่งประชุมในท้องพระโรง ตามที่กำหนดในกฎมณเฑียรบาลและพระราชพิธีอย่างเคร่งครัด⁵ ขุนนางตำแหน่งนันดาบาหุ มีประโยชน์อย่างมากในการควบคุมดูแลขุนนางตำแหน่งอื่นๆ ต่างพระเนตรพระกรรณขององค์พระมหากษัตริย์ ดังปรากฏในหมายรับสั่งของพระเจ้าอลองพญารายงานการทำงานของ นันดาบาหุ ในการตรวจสอบรายงานประจำเดือนซาญุน (Sa Gyun) ระหว่างวันที่ 27 มิถุนายน ค.ศ. 1756-วันที่ 26 กรกฎาคม ค.ศ. 1756 ซึ่งได้รับจาก ขุนนางตำแหน่งต่างๆ อาทิ Letwe Thondara จำนวน 150 ฉบับ Shwe Daung Sithu จำนวน 150 ฉบับ Waylu Yaza จำนวน 750 ฉบับ Bala Sithu จำนวน 60 ฉบับ Letya Waylu จำนวน

⁵The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Three, A.D. 1751-1781, trans. and ed. by Than Tun, p. 17.

550 ฉบับ Da Gyaung Yay Sa Gyun จำนวน 75 ฉบับ และ Akhant Ahtha Sa Gyun จำนวน 100 ฉบับ รวมฉบับอื่นๆ ที่เหลือ รวม 3,030 ฉบับ⁶

แนวคิดและคติทางการเมืองการปกครองที่สำคัญในการบริหารราชการแผ่นดินสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้น

เมื่อพิจารณาในเอกสารหลักฐานชั้นต้นร่วมสมัย จะพบประเด็นที่น่าสนใจว่า พระเจ้าอลองพญาทรงเน้นหนักอย่างมากในเรื่องของ “หน้าที่และความรับผิดชอบ” ของแต่ละกรม กอง และข้าราชการบริหารทุกตำแหน่งชั้นอย่างเคร่งครัด โดยระบุอย่างละเอียดในหมายรับสั่งและวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ (Alaungphaya Ayeidabon) อาทิ หน้าที่ของชนผู้ปกครอง 10 ประการ (ทศพิธราชธรรม) ได้แก่

1. ทาน (Dana) คือการให้ทานและสิ่งของแก่สงฆ์และข้าราชการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ
2. ศีล (Sila) คือ การรักษาศีลห้าและศีลสิบ
3. บริจาค (Pariccaga) คือการให้ทานโดยมิหวังผลตอบแทน
4. อาชวะ (Ajjava) คือ ปฏิบัติชอบ
5. มัทวะ (Maddava) คือ ประพฤติชอบ
6. ตบะ (Tapa) คือ มีศีลธรรม
7. อักโกระ (Akodha) คือ เป็นกัลยาณมิตรแก่สรรพสัตว์
8. อวิหิงสา (Avihimsa) คือ ห่วงใยในพสกนิกร
9. ขันติ (Khanti) คือ อนุโมทนาแก่ชาย หญิงผู้เป็นข้าราชการ ผู้ปฏิบัติดีและ อกัยทานแก่ชาย หญิงผู้เป็นข้าราชการผู้หลงผิด
10. อวิโรธนะ (Avirodhana) คือ หน้าที่ของชนผู้ปกครอง สงฆ์ผู้สืบอายุศาสนาและราษฎรแห่งแผ่นดิน

โดยเฉพาะ “อวิโรธนะ” (Avirodhana) เป็นข้อปฏิบัติที่ถูกย้ำเตือนอย่างมากถึงหน้าที่และความรับผิดชอบของทุกคนในสังคมสมัยจารีตของพม่าตลอดราชวงศ์คองบอง ซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในหนังสือเรื่องราชธรรมสังคหะ (Rajadhammasangaha) ซึ่งถูกเขียนขึ้นโดยอุโปหลวง (U

⁶The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Three, A.D. 1751-1781, trans. and ed. by Than Tun, pp. 32-33.

Po Hlaing) ผู้ดำรงตำแหน่งขึ้นหฺุ่นมินจี (Kinwunmingyi) ครั้งรัชกาลพระเจ้าสีป่อ⁷ รวมถึงหมายรับสั่งถึงม้งลอก (Maung Hlauk) หรือพระเจ้านอดอจี (Nawdawgyi) ที่กล่าวถึงหน้าที่และความรับผิดชอบ 4 ประการต่อระบบการบริหารราชการแผ่นดินของราชวงศ์คองบอง ซึ่งต่อมาได้ถือเป็นแบบอย่างปฏิบัติในราชสำนักที่ว่าด้วยอำนาจหน้าที่ของพระมหาอุปราชในเวลาต่อมา คือ

1. พระมหาอุปราชควรมีห้องพระโรงว่าราชการ พร้อมทั้งปรึกษาส่วนพระองค์ (ในรัชกาลพระเจ้านอดอจี (Nawdawgyi) พระเจ้าอลองพญาโปรดให้พระอัครมเหสีเมยฺฮฺยฺซาน (Me Yun San) หรือ “มหามินกาลารัตนบตีศิริราชาจันทร์เทวี” (Mahamangalaratanad hipatisirirajacandadevi) เป็นที่ปรึกษาว่าราชการขณะที่พระองค์ติดภารกิจสงคราม) ขุนนางและราชเลขาธิการส่วนพระองค์
2. พระมหาอุปราชควรมีราชองค์รักษ์รักษาพระองค์และกรมทหารในสังกัดส่วนพระองค์
3. พระมหาอุปราชควรมีพระตำหนักสำหรับเหล่านางบาทบริจาริกาและข้าราชการบริวารส่วนพระองค์
4. พระมหาอุปราชไม่ควรมีโหราจารย์ในอาณัติส่วนพระองค์และไม่ควรสั่งประหารข้าราชการบริวารของพระองค์โดยพลกาล⁸

รวมถึงหมายรับสั่งของพระเจ้าอลองพญาถึงพระมหาอุปราชศิริสุธรรมราชา (Sirisudhammaraja หรือ พระเจ้านอดอจี) ว่าบริหารราชการแผ่นดินแทนพระองค์และเหล่าเสนาอำมาตย์ที่ต้องเคารพเชื่อฟังพระมหาอุปราช พร้อมทั้งให้คำปรึกษาในการว่าราชการบริหารราชการแผ่นดินทั้งกิจทางโลกและทางธรรม⁹ ร่วมกับพระอัครมเหสีเมยฺฮฺยฺซาน (Me Yun San) โดยกล่าวเน้นย้ำและกำชับให้พระนางปฏิบัติตามหมายรับสั่ง 6 ประการดังนี้คือ

1. ดูแลไพร่พลในสังกัดอย่าได้รับความทุกข์เวทนาจากงานที่ได้รับมอบหมายจากพระมหาอุปราช ซึ่งบัดนี้ได้ว่าราชการแทนพระองค์
2. การตัดสินคดีความว่าราชการใด ควรตัดสินหลังจากที่ได้ฟังความทั้งสองฝ่ายแล้วเสร็จ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷หนังสือเรื่องราชธรรมสังฆะเล่มนี้คัดลอกรับสั่งนับแต่ครั้งพระเจ้าอลองพญาที่กล่าวถึงหน้าที่และความรับผิดชอบของทุกชนชั้นในสังคม การคัดลอกนี้มีปรากฏถึงครั้งแผ่นดินพระเจ้าธิบอ U Tin, *The Royal Administration of Burma*, pp. 74-77.

⁸*The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Three, A.D. 1751-1781*, trans. and ed. by Than Tun, p. 10.

⁹*Ibid.*, pp. 56, 72-73.

3. พระนางจึงควรย้าให้พระมหาอุปราชาระวังอัคคีภัยให้ดี พระมหาอุปราชอาจหลงลืมในภารกิจในเรื่องนี้¹⁰
4. ดูแลการขุดลอกคูเมือง อย่าให้ไพร่พลทำงานหนัก
5. คุมไพร่พลทำงานเพียงครึ่งวันเท่านั้นในการบูรณะทะเลสาบมหานันดา (Mahananda Lake)
6. ในการสร้างเขื่อนข้ามแม่น้ำมู (Mu River) ให้เลือกสถานที่ตั้งให้ดีพร้อมฤกษ์ยามเหมาะสมในการสร้าง¹¹

แจกเช่นเดียวกันกับที่พระเจ้าอลองพญาทรงเน้นย้ำในหน้าที่ความรับผิดชอบของเหล่าขุนนางเสนาอำมาตย์ต่อการบริหารราชการแผ่นดินโดยเฉพาะในการประชุมสภาหลุดตอที่ต้องมีองค์ประชุมดังนี้คือหฺวุ่นจี (Wungyi) ผู้เป็นมหาเสนาบดีสภาหลุดตอทั้ง 4 คน มยินซูหฺวุ่น (Myinsuwun) หรือเสนาบดีกรมทหารราบ 1 คน อะทิวุ่น (Athiwun) หรือเสนาบดีสมุหนายกผู้คุมเลกไพร่ 1 คน อะมัท (Amat) หรือขุนนางผู้ควบคุมการส่งสาร หมายรับสั่ง 1 คน หฺวุ่นดอ (Wun Dauk) หรือเสนาบดีผู้แทนพระองค์ 4 คน นาคามดอ (Nahkandaw) หรือขุนนางผู้รับสนองพระราชดำรัส 4 คน ซาเยดอจี (Sayeidawgyi) หรือหัวหน้าราชเลขาธุการ มยินซาเย (Myinsayei) หรือเลขาธุการของมยินซูหฺวุ่น (Myinsuwun) 2 คน อะเมงดอจี (Ameindawgyi) หรือเจ้ากรมอาลักษณ์ 4 คน อะมดอเย (Ahmadawyei) หรือ อาลักษณ์ผู้เขียนหมายรับสั่ง 4 คน อทอนซาเย (Athonsayei) หรือราชเลขาธุการ 4 คน, อเวงยก (Aweiyauk) หรือขุนนางผู้บริหารระบบราชการในส่วนภูมิภาค 4 คน ทากาน (Burmese Thangan) หรืออาลักษณ์อักษรพม่า 4 คน ฉานทากาน (Shan Thangan) หรืออาลักษณ์อักษรฉาน 2 คน ยวนทากาน (Yun Thangan) หรืออาลักษณ์ภาษาล้านนา 2 คน กาสีซากาพยิน (Khasi Zagapyin) หรือล่ามภาษาทาสี 2 คน ไชนีส กาสีพยิน (Chinese Zagapyin) หรือล่ามภาษาจีน 1 คน อะทิวุ่นดอ (Athiwun Dauk) หรือผู้ช่วยอะทิวุ่น (Athiwun) 4 คน อะเมงดอเย (Ameindawya) หรือผู้ช่วยอาลักษณ์ 4 คน ทิตซาดอเย (Thitsadawyei) หรือ ผู้เขียนคำประกาศ พยอไนราชา (Pyawneiyacha) หรือพนักงานเฝ้าประตู 1 คน ทเวทูกจี (Thweithaukkyi) หรือทหารรักษาสภาหลุดตอ 1 คน

¹⁰ใน “ขนบธรรมเนียมในราชสำนัก” ซึ่งตราไว้ในกฎมณเฑียรบาลพม่า ได้กล่าวถึงเหตุอัคคีภัยไว้ว่า “ถ้าเกิดไฟไหม้ในพระนคร เจ้านายและข้าราชการต้องเข้าไปลงชื่อในพระราชวังทุกคน ถ้าใครขาดโดยมิจำเป็นต้องระวางโทษเอาตัวเปลือยมัดตากแดด” และ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายถึงเหตุที่ต้องระวังเหตุอัคคีภัยว่า เพราะผู้ก่อการขบถยอมจุดไฟเข้าบ้านเรือนเป็นสัญญาณกัน จึงตั้งข้อบังคับให้เจ้านายและข้าราชการ ต้องเข้าไปในพระราชวังเมื่อเกิดไฟ เพื่อแสดงความบริสุทธิ์และช่วยปราบผู้ร้าย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เที้ยวเมืองพม่า (กรุงเทพฯ; มติชน, 2545), หน้า 527-528.

¹¹The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Three, A.D. 1751-1781, trans. and ed. by Than Tun, p. 64.

เสนาบดีผู้ดูแลกรมสรรพาวุธ 1 คน ผู้ควบคุมการใช้อาวุธยุทธโปกรณ์ 2 คน กรมคลังหรือ กาทูมยอง (Kathaung Myaung) 1 คน เลขานุการกรมคลัง 1 คน กรมเจ้าที่เก็บอากร 1 คนและเลขานุการกรมเจ้าที่เก็บอากร 1 คน เป็นต้น¹² ทั้งนี้จำนวนมาตรฐานในการประชุมสภาหลตคือ 67 คน รวมพระมหากษัตริย์ หากในทางปฏิบัติจริงตามแต่รับสั่งให้ใครเข้าเฝ้าซึ่งจะมากหรือน้อยแล้วแต่โอกาส

การออกว่าราชการซึ่งพระมหากษัตริย์เสด็จออกขุนนางวันละ 3 ครั้ง เป็นกิจแต่โดยปกติเสด็จออกห้องที่เฝ้าแห่งอื่น ต่อเป็นการมหาสมาคมอย่างเต็มยศใหญ่ จึงเสด็จออกในมหาปราสาทโดยปกติเสด็จออกเข้าราวเวลา 8 นาฬิกาครึ่งหนึ่ง เสด็จออกเวลาบ่าย 15 นาฬิกาครึ่งหนึ่ง และเสด็จออกที่ท้องพระโรงเวลาค่ำ 19 นาฬิกาอีกครึ่งหนึ่ง¹³ ภายใต้การดูแลของขุนนางตำแหน่งนั้นทพาวุห์ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น

ระบบราชการและการบริหารราชการแผ่นดินสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้น

เหล่าเสนาอำมาตย์หรือ ตเวตีก (Thwei Thauk) ในช่วงเริ่มต้นราชวงศ์มีเพียง 68 คน ในจำนวนนี้มี 2 คนที่ดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้า และมีบทบาทอย่างยิ่งต่อการบริหารราชการแผ่นดินนับแต่ต้นราชวงศ์ ถึงรัชกาลพระเจ้าเจงพยูฉิน คือ คนแรก อุทาจี้ (U Tha Gyi) ซึ่งต่อมาเลื่อนยศขึ้นเป็นมหาธิหาทุรา (Maha Thiha Thura) ขุนนางตำแหน่งอะทิวุ่นจี้ (Athiwungyi) คุมไพร่กำลังพลหรือปรากฏในพระราชพงศาวดารไทยคือ อะแซหฺวุ่นจี้และอีกคนคืออู๋ นอง โดยดำรงตำแหน่งเป็นเมียงแลทหฺวุ่นจี้และเป็นผู้ปกครองมณฑลพุกาม (Pagan Wungyi) พร้อมๆ กัน¹⁴

นอกจากนี้ ยังมีการตราสารถึงเหล่าพระราชโอรสของพระองค์ ซึ่งได้ผนวกให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบบริหารราชการแผ่นดิน โดย พระเจ้าออลองพญาทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งตำแหน่งและบรรดาศักดิ์ให้แก่พระโอรสทั้ง 6 พระองค์ที่ประสูติกับพระอัครมเหสีของพระองค์ ได้แก่ มังลอก (Maung Hlauk) มังระ (Maung Ywa) มังโป (Maung Bo) มังเว (Maung We) บากานมิน (Pakan Min) และพินดาเลมิน (Pindale Min) ซึ่งได้กล่าวแล้วข้างต้น รวมถึงเจ้าเมืองรัฐฉาน หรือ ฉานสอพวา (Shan Sawbwa) ให้มีไพร่ในสังกัดในกรมทหารราบในหมู่บ้านกาตู (Gadu) หเก็ทโลน (Hket Lone) หพองกา (Hpaung Ga) ลันบู (Lanbu) เล็ทยเวง (Let Yway Nge) มเวเน (Myay Ne) มยินทิน (Myin Thi) เปกูจี้ (Pe Ku Gyi) พินซี (Pin Si) พยินซี (Pyin Si) ซอพาโอ (Saw Pa O) ทาบายินกเว (Tabayin Gwe) ทานินพยี้ (Tanin Pyi) ทานินทายี (Tanin Tha Yi)

¹²U Tin, *The Royal Administration of Burma*, pp. 378 - 379.

¹³สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, *เที่ยวเมืองพม่า*, หน้า 528.

¹⁴William J Koenig, *The Burmese Polity, 1752-1819 : Politics Administration and Social Organization in the early Kon-baung Period* (Center for South and Southeast Asian Studies, The University of Michigan, 1990), pp. 150, 297.

ทาเย่ทอิน (Thayet Inn) ทินกอง (Thin Gaung) และยายายอิน (Ya Haing) ครอบคลุมทั้งไพร่ทหารราบ ทหารเรือ ฝึพายเรือศึก ทหารม้าและช่างศึก อันมีสิทธิในคร้วเรือน ภรรยาและบุตรของเหล่าทหารเหล่านี้ด้วยเช่นกัน¹⁵

ในรัชกาลพระเจ้าอลองพญาได้ตั้งกรมทหารราบ 6 หน่วยงานด้วยกัน ได้แก่เล็ทเย็กยีนเล็ท (Letyagyainglat) เยทินฮานฉินวิน (Yetinhanchindwin) โฮโฮกยอเล (Hohogyawle) เล็ทยาจี (Letyagyi) เล็ททินนินบินยานโกทวิน (Letthihninbinyangohtwin) และนินทาเกลา (Nintagela)¹⁶ ซึ่งกรมกองเหล่านี้ยังสืบต่อหน้าที่จนถึงรัชกาลพระเจ้าสีป่อ ในปี ค.ศ. 1885

การแต่งตั้งตำแหน่งใหม่คือ ทเวทูกซู (Thway Thauk Zu) หรือ (Group of Fifty Armed Men) มีหน้าที่ควบคุมดูแลเหล่าบุตรชายของเสนาอำมาตย์ทั้งหมดและขุนนางระดับล่าง ที่ต้องเข้ารับราชการในสังกัดที่เรียกว่า “ลือบยูซู” (Lubyo Zu/The Bachelors Group)¹⁷ โดยมีหน้าที่ เก็บภาษีอากรประเภทต่างๆ เช่นเซก (Hseik) คืออากรเมืองท่า Ti คืออากรร้านค้า พเว (Pwe) คืออากรนายหน้า คิน (Kin) คืออากรค่าผ่านทางและอากรตลาด กาดู (Gado) หรืออากรท่าข้ามฟากเรือข้ามฟากและท่าข้ามฟาก อพอหูน (Apaw Wun) คือค่าธรรมเนียมศาลคดีความ เป็นต้น เมื่อจัดเก็บผ่านขุนนางตำแหน่ง ขิ่นหูน (Khin Wun) ของแต่ละเมืองและมณฑล¹⁸

รวมถึงการเพิ่มหน้าที่ให้กับขุนนางตำแหน่ง “นาคาม” (Nagan) ซึ่งมีตำแหน่งเป็นผู้ตรวจราชการแผ่นดินในส่วนภูมิภาคขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์และตราสารส่งถึงเหล่าเสนาอำมาตย์ที่ว่าราชการในเมืองและมณฑลต่างๆ และป่าวประกาศหมายรับสั่งของพระองค์แก่ประชาชนทั่วไปถึงหน้าที่และความรับผิดชอบของตนบ่อยครั้ง อาทิ ในหมายรับสั่งวันที่ 16 พฤษภาคม ค.ศ. 1758 กล่าวถึงนาคาม จัดส่งหมายรับสั่งของพระเจ้าอลองพญาเพื่อมอบแก่ขุนนางประจำมณฑลแสงหวี (Hsenwi) มินดง (Mindon) เมืองมิต (Mong Mit) เมืองนาย (Mong Nai) เมืองแปร (Prome) เมืองร่างกุ้ง (Rangoon) เมืองเซกู (Sagu) เมืองทาราวดี (Tharawaddy) เมืองตองอู (Toungoo) และเมืองเยจิน (Yay Gin) เพื่อป่าวประกาศแก่ราษฎรให้รู้ทั่วกันถึงการแต่งตั้งตามามินไร (Dama Min Rai) เป็นขุนนางกรม นาคามแห่งราชสำนักเป็นผู้เขียนสารตราของกรมและส่งมอบแก่ขุนนางในกรมทุกคนที่ไปประจำอยู่ตามหัวเมืองและมณฑลต่างๆ¹⁹ รวมถึงเมืองประเทศราช ซึ่งต่อมาถูกผนวกให้เป็นส่วนหนึ่งของระบบการบริหารราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาคในราชวงศ์คองบอง (ซึ่งจะ

¹⁵The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Three, A.D. 1751-1781, trans. and ed. by Than Tun, p. 16.

¹⁶U Tin, The Royal Administration of Burma, pp. 291-292.

¹⁷The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Three, A.D. 1751-1781, trans. and ed. by Than Tun, p. 16 - 17.

¹⁸Ibid., p. 53.

¹⁹Ibid., pp. 52-53.

กล่าวในรายละเอียดต่อไป) เช่น เชียงใหม่และเชียงแสน ซึ่งในสมัยราชวงศ์คองบองมีการส่งขุนนางตำแหน่งนาคาม หรือที่ปรากฏในเอกสารชั้นต้นของล้านนาเรียกตำแหน่งนี้ว่า “นาขาม” ถึงเมืองละ 2 คน ทำหน้าที่เก็บส่วนหางข้าว โดยแยกกันเก็บ “...ตั้ง 7 บันนาซ้ายแก่ตามโบราณที่เจ้านาซ้าย 8 บันนาขวาแก่ที่เจ้านาขวา...”²⁰ แม้ตำแหน่งนี้จะมีมานานับแต่ครั้งราชวงศ์คองบองเป็นต้นมา หากแต่ในสมัยราชวงศ์คองบอง ขุนนางตำแหน่งนาคาม มีอิสระในการทำงานสูงและขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์โดยตรง แม้จะต้องประจำอยู่ตามหัวเมืองส่วนภูมิภาคต่างๆ ก็ไม่เกี่ยวข้องกับเมียวหุ่่นและสอพวา (Sawbwa) แต่ประการใด

เช่นเดียวกันกับขุนนางตำแหน่ง “สิกเก” (Sitke) โดยหน้าที่คือดูแลความสงบของแต่ละเมืองในส่วนระบบการบริหารราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาค และคอยช่วยเหลือเมียวหุ่่น (Myowun) ในการพิจารณาตัดสินคดีความต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองของตน ตำแหน่งสิกเกตามระบบการปกครองของพม่ามีอยู่ 2 ลักษณะ คือตำแหน่งในกองทัพและตำแหน่งในส่วนของพลเรือนทำหน้าที่ดูแลควบคุมความสงบเรียบร้อยของเมืองซึ่งชาวพื้นเมืองหรือคนในท้องถิ่นมีสิทธิในการดำรงตำแหน่งนี้²¹

การควบคุมดังกล่าว เป็นความพยายามของชนชั้นปกครองในการแก้ไขปัญหาการสั่งสมอำนาจของเหล่าขุนนางส่วนกลาง รวมถึงการจำกัดอิสระในหน้าที่และความรับผิดชอบของเหล่าขุนนางในส่วนภูมิภาคอันเป็นปัญหาหนึ่งอันนำมาซึ่งความเสื่อมและการล่มสลายของราชวงศ์คองบอง-นยองยานในขณะที่การบริหารราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาคที่ชนชั้นปกครองสมัยต้นราชวงศ์คองบองได้เสริมสร้างและปรับเปลี่ยนแก้ไข ประยุกต์ เพิ่มเติม นั้นเพื่อการเสริมสร้างเสถียรภาพในระบบการบริหารราชการแผ่นดินที่เห็นได้เด่นชัดมากคือ การใช้ “ระบบมณฑล” ในการแบ่งเขตการปกครอง

การแบ่งเขตการปกครองและการบริหารราชการแผ่นดินสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้น

นโยบายการแบ่งเขตการปกครองภายใต้ระบบมณฑลนั้น มีใช้นับแต่ครั้งรัชกาลพระเจ้าบุเรงนอง แห่งราชวงศ์คองบองเป็นต้นมา จนถึงต้นราชวงศ์คองบอง อาทิ การแบ่งเขตการปกครองในรัฐฉานให้เป็น 9 มณฑลด้วยกัน คือ เมืองไพ (Mong Pai) เมืองแสหวี (Hsipaw) และ เมืองยอเกว (Yawnghwe) คือมณฑลกำบอซา (Kambawza) เมืองบาโม (Bhamo) และเมืองกเวลอง (Kwelong) คือมณฑลเซน (Saint) เมืองเชียงตุง คือมณฑลเขมวระ (หรือเขมรัฐ

²⁰หญา, ตำนานเมืองเชียงแสน เลขที่ 9/ญ, หน้า 12. อ้างถึงใน สรสวัสดิ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2539), หน้า 247.

²¹Ma Mya Sein, Administration of Burma (Burma: Zabn Meitswe Pitaka Press, 1938), p.37. และลัดดาวัลย์ แซ่เขียว, 200 ปี พม่าในล้านนา (กรุงเทพฯ: TEN MAY PRODUCTION, 2545), หน้า 90-91.

Khemavara) เมืองเชียงใหม่และเชียงแสน คือมณฑลหริภุญชัย (Haripuza) เมืองเชียงรุ่ง สิบสองปันนาและยูนนาน คือมณฑลเชียงรุ่ง และเมืองมงซี (Mong Si) คือมณฑลมหานาการะ (Mahanagara) เป็นต้น²² แต่ละเมืองจะมีเมียวห่วน (Myo wun) และขุนนางตำแหน่งต่างๆ ควบคุมพร้อมกองทหารที่สลับสับเปลี่ยนกันโดยตลอด ในขณะที่สอพวา (Sawbwa) ในแต่ละเมืองยังคงหน้าที่เป็นประมุขของรัฐนั้นๆ หากแต่ไม่มีอำนาจในการปกครอง ต่างต้องช่วยเหลือขุนนางจากส่วนกลางในการบริหารราชการแผ่นดิน เช่นการเก็บส่วยอากร หรือกระทั่งการส่งบุตรเป็นบาทบริจาริกาในราชสำนักส่วนกลาง²³

ในรัชกาลพระเจ้าอลองพญาปรากฏหลักฐานบ่งชี้ให้เห็นถึงนโยบายการแบ่งเขตการปกครองแบบมณฑล ในหมายรับสั่งวันที่ 13 มิถุนายน ค.ศ. 1756 พระองค์ทรงกล่าวอ้างถึงพระพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่ในสากลโลก พระองค์ทรงปกครองจักรวาลทั้ง 37 เขต เป็นต้น พบรายชื่อเมืองต่าง ๆ ที่ยอมสวามิภักดิ์ต่อพระองค์ อาทิ เมืองที่ขึ้นตรงต่อพระเจ้าอลองพญานับแต่ครั้งตั้งกรุง "รัตนสิงฆะ" ที่เมืองชเวโบ ได้แก่กาเล (Kale) กาเดอ (Kathe) กอลิน(Kawlin) ซองซุบ(Hsawnghsup) สีป้อ(Hsipaw) สุมไซ(Hsumhsai) โลกา(Leihka) ลอกซอก (Lawksawk) โมดา (Moda) โกกอง (Mogaung) โมहनยิน)Mohnyin ห่วนโท (Wuntho) และยินเก (Yinge) เป็นต้น กระทั่งปี ค.ศ. 1757 มีเมืองที่สวามิภักดิ์เพิ่มเติมคือออปันเล็ท (Awpanlet) พะสิม (Bassein) ดากอง (Dagon) ดาลา(Dala) หพองลิน(Hpaunglin) ซองซุบ(Hsawnghsup) แสงหวี(Hsenwi) สีป้อ(Hsipaw) ฮติลิน(Htilin) กาเล(Kale) โลกา (Lai Hka) ลอกซอก(Lawksawk) เลไก(Lekai) มะตะบัน(Martaban) มินจิน(Mingjin) โมกาอว(Mogaung) โมहनยิน(Mohnyin) เมืองมีด(Mong Mit) มยามยา (Myaung Mya) นัตมอก(Nat Mauk) พิน (Pin) แพร (Prome) ซากู (Sagu) ซาลิน (Salin) ซอ (Saw) ตองดวีน(Taung Dwin) ทาราวดี(Tharawaddy) ยอ (Yaw) และ ยาวเว (Yaunghwe) เป็นต้น²⁴ ดังปรากฏในหมายรับสั่งในวันที่ 25 มีนาคม ค.ศ. 1760 อันมีความที่กล่าวถึงพระองค์ว่า "พระเจ้าอลองพญา จักรพรรดิราชเหนือกษัตริย์ทั้งมวล เจ้าผู้ครองอรินตามะ... กษัตริย์ผู้เป็นใหญ่เหนือกษัตริย์ทั้งมวล...องค์จักรพรรดิเหนือ สุนะปารันตะ ทัมเปติปา กัมโพชา รัมณัญ มณีปุระ สาเรกิตตาระ และอาณาจักรอื่นๆ (พระองค์)"²⁵ กล่าวอย่างชัดเจนในการแบ่งเขตการบริหารราชการแผ่นดินในระบบมณฑล และที่เห็นอย่างชัดเจนคือในรัชกาลพระเจ้าเจงพยูฉินว่าพระองค์ทรงมีเขตการบริหารราชการแผ่นดินในระบบมณฑลถึง 16 เขตการปกครอง ได้แก่

²²Sai Kam Mong, *The History and Development of The Shan Scripts* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2004) p. 40.

²³Ibid., pp. 40-44.

²⁴The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Three, A.D. 1751-1781, trans. and ed. by Than Tun, pp. 2, 29, 38.

²⁵Ibid., p.79.

1. รามัญ (Ramanya) ได้แก่ มณฑลหงสาวดี (Hanthawadi) พูเติน(Puthein) เมาะตะมะ(Moktama) ซึ่งประกอบด้วย 33 เมือง และ 99 หัวเมือง โดยเรียกรวมกันว่า อักซาเปกู (Oksapegu)
2. อยฺหยา (Ayujhapura) ได้แก่มณฑลทวาราวดี (Dvaravati) ประกอบด้วยเมือง อยฺหยา อันมีหัวเมืองอีก 76 หัวเมืองของตะนาวศรี (Taninthayi) พิษณุโลก (Peikthalauk) กำแพงเพชร (Kamanbaik) และทือกเกต (Thaukkate -?) เป็นต้น
3. หริภุญชัย (Haribunca) ได้แก่ เมืองเชียงใหม่และหัวเมืองอีก 57 หัวเมือง เช่น บเย (Byei) อนัน(Anan) ปายอ(Payaw) จยองงาตีลาบ (Kyaing Ngathi Labon) เป็นต้น
4. เขมรัฐ (Khenavara) ได้แก่ เมืองเชียงตุง และหัวเมืองอีก 37 หัวเมืองได้แก่ เมืองใหม่ (Maing Mei) เมืองทัด (Maing That) เมืองไชย (Maing Chaing) และเมืองปาง (Maing Paing) เป็นต้น
5. มหานคร (Mahanagara) ได้แก่ เมืองจางยูน (Kyaing Yon) และหัวเมืองอีก 12 หัวเมือง ได้แก่เมืองเซ (Maing Se) จองฮุน (Kyaing Hun) และเมือง ยัท (Maing Yat) เป็นต้น
6. ละว้า (Lavaratha) ได้แก่ เมืองกันดาปุระ (Candapura) และหัวเมืองอีก 100 หัวเมือง ได้แก่เมืองลอน (Maing Lon) เมืองคูน (Maing Kun) ลอหุด (Law Thut) เต้ทคาน(Taik Hkan) เตตาม (Tei Than) เตเตียน (Tei Thein) เมืองชานจี (Maing Hsan Gyi) และ เมืองชานเง (Maing Hsan Nge) เป็นต้น
7. กัมโพชา (Kamboja) ได้แก่ เมืองในรัฐกะเหรี่ยง ได้แก่ โมเน (Mo Ne) ยองชเว (Nyaung Shwei) ยอกซอก (Yauk Sauk) โมบเย (Mo Bye) เตียงนี (Thein Ni) ไกองมะ (Kaing Ma) ตีบอ (Thi Baw) โมเมียก (Mo Meik) เมืองลอน (Maing Lon) และตนเซ (Thon Ze) เป็นต้น
8. อะลาวิ (Alavi) ได้แก่ เมืองในรัฐฉาน 30 หัวเมืองได้แก่ โมทา (Mo Ta) โมสิท (Mo Sit) โมนยีน (Mo Hnyin) โมกอง (Mo Gaung) กานที (Hkan Ti) เต้ทกอง (Tet Hkaung) และเมืองลอน (Maing Lon) เป็นต้น
9. โมริยะ (Moriya) ได้แก่ เมืองทั้งเก้าแห่งดินแดนมอ (Maw) และชาวฉานตายก (Shan Tayok) 9 หัวเมือง ได้แก่เมืองมอ (Maing Maw) ซีกวิน (Si Hkwin) โฮทาลาธา (Ho Tha, La Tha) โมนา (Mo Na) ชานทา (San Ta) และโมห่วน (Mo Wun) เป็นต้น
10. เซน (Sein) ได้แก่ เมืองในบริวารของสอพวา (Sawbwa) แห่งบานมอ (Ban Maw)ได้แก่ หัวเมืองกาโก (Kago) โซงาน (So Ngan) เซทิด (Hsei Thit)

กองชิน (Kaung Zin) งายิน (Ngayin) งายน (Ngayon) และยีนกัท (Yin Kat) เป็นต้น

11. มาหิงสกะ (Mahimsaka) ได้แก่เมืองบริวารของชาวโซ (So) ได้แก่โมก๊อก (Mo Gok) จัดพยิน (Kyat Pyin) และโยหยาน (Yei Hlyan) เป็นต้น
12. มณีปุระ (Manipur) ได้แก่ เมืองในเขตของฮอนสอพวา (Hon Sawbwa) และ Kathi ในรัฐอัสสัม ได้แก่หัวเมืองมไวโย (Mwei Yei) ไมไก (Mei Kei) และ งาชิน กไว (Ngazin Kyei) เป็นต้น
13. สุนะปรันตะ (Sunaparanta) ได้แก่ 37 หัวเมือง คือ กาไล (Kalei) ทองตวัด (Thaug Thwat) ตีลิน (Hti Lin) จอ (Yaw) ซอ (Hsaw) ซากู (Sagu) ซาลิน (Salin) มาเบ (Mabe) และมินดง (Mindon) เป็นต้น
14. สิริเขตตรมะ (Sirikhettarama) พร้อมหัวเมือง 5 คือ ทายาวูที (Thaya Wuti) คยูนซัน (Kyun Hson) พองเด (Paung De) ตาลีซี (Tali Zi) และพันดอง (Pandaung) เป็นต้น
15. เจยะวัตถุณะ (Jeyavaddhuna) พร้อมหัวเมืองทั้ง 7 คือ บารานัทที (Bara Nathi) ไกลิน (Kei Lin) ทองเนี้ยว (Taung Nyo) กันบานี (Kanbani) ทองงูเง (Taung Ngu Nge) ไชยวาที (Zei Yawati) และ ไททุมมาที (Kei Tumati) เป็นต้น
16. หัวเมืองรายรอบเมืองอังวะ (Ratanapura) ทั้ง 15 เมือง เป็นต้น

ในจารึกเจดีย์ชเวชิกอง (Shwe Zi Gon) ในเมืองพุกามที่พระเจ้ามังระหรือพระเจ้าเงงพยู ฉิน (Hsinphyushin) ทรงบูรณะนั้น ได้กล่าวถึงเขตการบริหารราชการแผ่นดินใน 18 มณฑลอย่างชัดเจน คือ แมนมอพยี่ (Man maw pyi) โมกองพยี่ (Mo gaung pyi) โมนยินพยี่ (Mo hnyin pyi) โมทาพยี่ (Mo tha pyi) โมเม็กพยี่ (Mo meik pyi) งาทิลีพยี่ (Ngathi li pyi) อุบองพยี่ (Ubaung pyi) ยองชเว (Nyaung shwei) โมเนพยี่ (Mo ne pyi) โมเยพยี่ (Mo bye pyi) ซินแมพยี่ (Zin me pyi) หรือเชียงใหม่ เชียงตุงพยี่ (Kyaing ton pyi) หรือเชียงตุง เชียงยุงพยี่ (Kyaing yon pyi) หรือเชียงรุ่ง เชียงงาที (Kyaing ngathi) ทองอุพยี่ (Taung ngu pyi) หงสาวดี (Han tha wuti) ม็กทามะพยี่ (Mok tama py i) ดันเกพยี่ (Dange pyi)²⁶ เป็นต้น

นโยบายแบ่งเขตการบริหารราชการแผ่นดินในระบบมณฑลโดยการผนวกทุกมณฑลและเมืองประเทศราชเข้ามาอยู่ในระบบเดียวกัน ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงราชวงศ์คองบองยกเลิกการปกครองเมืองประเทศราชแต่ผนวกเข้าอยู่ในระบบมณฑลเช่นกัน วิธีการดังกล่าวสามารถดึงอำนาจการบริหารราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาคและเมืองประเทศราชให้เป็นส่วนหนึ่งของการบริหารราชการแผ่นดินส่วนกลาง ทั้งยังสามารถสร้างระบบเครือข่ายการบริหารงานที่เชื่อมโยงต่อกัน เป็นการ

²⁶U Tin, *The Royal Administration of Burma*, pp. 166-167.

ลดปัญหาการสังสมอำนาจของผู้นำท้องถิ่นจะทำให้อำนาจส่วนกลางได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชกาลของพระเจ้าเจงพยูฉิน ที่มุ่งสร้างความแข็งแกร่งในระบบราชการส่วนกลางมากยิ่งขึ้น และลดทอนบทบาทของผู้นำท้องถิ่น อาทิ การส่งขุนนางพม่าที่ชื่อมินเยลิกโยเมียวหุ่่น (Minye Hlakyaw Myo Wun) มาปกครองเชียงใหม่ ระหว่างปี ค.ศ. 1764-1769 ทั้งนี้เนื่องจากต้องการให้ระบบการบริหารราชการแผ่นดินในส่วนภูมิภาคมีลักษณะที่สอดคล้องกับระบบการบริหารราชการแผ่นดินในส่วนกลาง ต่อมาภายหลังเมื่อกรุงอังวะทราบข่าวการต่อต้านพม่าโดยชุมนุมพระเจ้าตาก สภาหลุดต่อได้ส่ง “โป้” (Bhomu) ซึ่งเป็นตำแหน่งแม่ทัพของพม่ามาปกครองแทนตำแหน่งเมียวหุ่่น (Myo wun) ทั้งที่เมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงแสน²⁷ เป็นต้น รวมถึงหมายรับสั่งให้จัดทำชิตัน (Sittan) หรือหมายรับสั่งเรียกเก็บส่วยอากรในรัชกาลของพระองค์ในปี ค.ศ. 1764 (จะกล่าวต่อไป)

“ร่างกุ้ง” และการรวมศูนย์อำนาจสู่ศูนย์กลาง

และลักษณะที่พิเศษของระบบการบริหารราชการแผ่นดินในส่วนภูมิภาคของราชวงศ์คองบองที่แตกต่างจากราชวงศ์ก่อนหน้านี้นี้คือ การตั้งเมืองร่างกุ้ง ให้เป็นทั้งเมืองท่าชายฝั่งทะเลและเมืองศูนย์กลางการปกครองภาคพื้นทะเล การตั้งเมืองร่างกุ้งขึ้นอย่างเป็นทางการในเดือนพฤษภาคม ปี ค.ศ. 1755 และเหตุการณ์ความสงบในพม่าตอนล่างเริ่มปรากฏ จึงได้จัดเป็นมณฑลเรียกว่า มณฑลหงสาวดี มีตำแหน่งเมียวหุ่่นซึ่งเมียวหุ่่นของมณฑลหงสาวดีที่ประจำที่เมืองร่างกุ้งนี้เป็นตำแหน่งที่สำคัญที่สุดและมีอำนาจที่สุดตำแหน่งหนึ่งสำหรับขุนนางในราชสำนักพม่า²⁸ แม้ในช่วงแรก ๆ เมืองร่างกุ้งจะไม่โดดเด่นในฐานะเมืองท่าหนัก เพราะเรือของชาวต่างชาติจะจอดที่ทเว็นเท (Twente) เมืองทางฝั่งตะวันตกแทนในขณะที่เมืองดาลา (Dalla) ที่อยู่ใกล้เคียงและเมืองเมียงทู (Maingthu) และเมืองมินมา (Meinma) ที่อยู่ใกล้เคียงยังคงมีความสำคัญอยู่จนกระทั่งปี ค.ศ. 1795 จึงได้รวมเป็นเมืองเดียวกันกับเมืองดาลา (Dalla) ซึ่งการสร้างความสำเร็จของเมืองร่างกุ้งให้เป็นศูนย์กลางทางการค้าขึ้นอยู่กับการสร้างเมืองให้เป็นศูนย์กลางทางปกครองด้วยเช่นกัน

ดังที่ได้กล่าวถึงอำนาจของเมียวหุ่่นของมณฑลหงสาวดีที่ประจำที่เมืองร่างกุ้งนี้เป็นตำแหน่งที่สำคัญที่สุดและมีอำนาจที่สุดสำหรับขุนนางในราชสำนักพม่า เมียวหุ่่นเป็นตำแหน่งขุนนางสูงสุดที่มีอำนาจในการตัดสิน สั่งการใด ๆ ในเมืองทั้งความเป็น ความตาย ในขณะที่เดียวกันสำหรับสภาขุนนางหรือหลุดดอ (Hlutdaw) เมียวหุ่่นของมณฑลหงสาวดีที่ประจำที่เมืองร่างกุ้งจะเป็นเสียงตัดสินในการลงมติใดๆ ในสภา ขณะที่เยหุ่่น (Ye Wun) หรือ “รัฐมนตรีแห่งน้ำ” จะมีอำนาจรอง

²⁷ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 246-247. และ ลัดดาวัลย์ แซ่เซียว, 200 ปี พม่าในล้านนา, หน้า 90-91.

²⁸ Frank N Trager, *Burmese Sit-tans, 1764-1826: Records of Rural Life and Administration* (Tucson : Arizona University of Arizona Press, 1979), p. 63.

จากเมียวหฺุ่นหรือในราชสำนักสยามอาจเทียบกับตำแหน่งพระคลังเพราะเยหฺุ่นจะทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางทะเลทั้งหมด อำนาจทางศาลตัดสินของเยหฺุ่นเองก็มีไม่น้อยเช่นกันและต่างก็สนับสนุนเมียวหฺุ่นในการออกเสียงในสภาหลุดดอ (Hlutdaw) ที่ทำการประชุมกันปีละครั้งเสมอ ตำแหน่งต่อไปคือสิกเก (Sitke) มีหน้าที่เป็นข้าหลวงตรวจการ แต่ปรากฏว่าสิกเก (Sitke) กลับมีหน้าที่เป็นตำรวจรักษาความสงบ และตำแหน่ง อคฺกหฺุ่น (Akaukwun) หรือ รัฐมนตรีการค้า หรือเรียกอีกชื่อว่าชาบันดาร์ (Shahbandar) ซึ่งนำคำมาจากภาษาเปอร์เซียแปลว่า ราชอาณาจักร²⁹ มีหน้าที่เรียกเก็บภาษาสรรพากรทั้งหมดทุกประเภทในร่างกึ่งอคฺกหฺุ่น (Akaukwun) คนแรกชื่อโจเซฟ ซาวิเออ ดา ครูซ (Joseph Xavier da Cruz) หรือจวนซี (Jaunsi) เป็นชาวโปรตุเกสซึ่งทำหน้าที่นับแต่ปี ค.ศ. 1760 และคนต่อมาคือบาบาชีน (Baba Sheen) เป็นชาวอาเมเนียนและคนต่อมาคือโรเจอร์ วิงเซอร์ (Roger Wingsor) เป็นชาวอังกฤษซึ่งมีลานซิโก (Lanciego) ชาวฝรั่งเศสดำรงตำแหน่งร่วมกัน และตำแหน่งนาคาม (Nakhan) หรือ หัวหน้าผู้ประกาศรายงานสภาพบ้านเมือง ต่างๆ แก่สภาหลุดดอ (Hlutdaw) พัง จนกระทั่งปี ค.ศ. 1790 ที่มีการเพิ่มจำนวนตำแหน่งต่างๆ ยกเว้นเมียวหฺุ่นที่มีคนเดียว เช่น เยหฺุ่น (Yewun) สิกเก (Sitke) อคฺกหฺุ่น (Akaukwun) และนาคาม (Nakhan) เป็น 2 คน แต่ตำแหน่งทั้งหมดจะไม่มีเงินเดือนให้มีเพียงยศศักดิ์และอำนาจซึ่งเป็นสะพานไปสู่รายได้ นั่นคือภาษี การค้า และทำเนียมต่างๆ ภาษีเรือนปีละ 12 รูปี แต่สำหรับชาวต่างชาติคิดเป็น 300 รูปี ภาษีเรือคิดตามขนาดจาก 15-25 รูปี ยังรวมถึงส่วนสิ่งของอื่น ๆ อีกเช่นกะปิ แต่ละปีต้องให้ 10 ไห และจำนวนนั้น 2 ไหเป็นของเมียวหฺุ่น 2 ไหเป็นของเสมียนของเมียวหฺุ่น 3 ไหส่งราชสำนัก 2 ไหมอบแก่เจ้าหน้าที่รายทาง 3 ไหมอบแก่เจ้าเมืองและอีกครึ่งไหแบ่งแก่เสมียนของเจ้าเมืองเป็นต้น

เมียวหฺุ่นที่ได้รับหน้าที่ปกครองเมืองร่างกึ่งในสมัยพระเจ้าอลองพญาและนำความสงบเรียบร้อยมาสู่การปกครอง คือมินหลามินกองจอ (Minhlamin Kaung Kyaw) ซึ่งสิ่งแรกที่ กระทำสิ่งแรกคือการบุกเมืองสิริเยมในเดือนมิถุนายน นโยบายหลายประการที่เมียวหฺุ่นผู้นี้มุ่งส่งเสริมการค้าและนโยบายการควบคุมเมืองทางตอนใต้ให้สงบโดยใช้เมืองร่างกึ่งเป็นศูนย์กลางอำนาจเช่น การสร้างเมืองร่างกึ่งให้เป็นเมืองท่าชายฝั่ง โดยขยับตัวเมืองให้ประชิดกับริมแม่น้ำทั้ง 3 ด้านคือตะวันตก ทิศใต้และทิศตะวันออก และเมืองทั้ง 3 ด้านก็ปักเสาไม้สักสูงตั้งแต่ 10 ถึง 12 ฟุต ตลอดชายฝั่ง นอกจากนั้นยังได้ตัดถนนจากตะวันออกไปตะวันตก 3 สายและถนนจากทิศใต้ไปทิศเหนืออีก 2 สาย และมีถนนสายรองๆ เรียงกันเป็นตาราง โดยให้เมืองทางตอนใต้เป็นโกดังเก็บสินค้า จุดบริเวณดังกล่าวเรียกว่ากาลาดาน (Kaladan) หรือ ถนนคนต่างชาติเพราะพ่อค้าต่างชาติทั้งหมดจะอาศัยอยู่ที่นี้ (ซึ่งต่อไปจะกล่าวถึงชุมชนต่างชาติในเมืองร่างกึ่งต่อไป) และย่านที่สำคัญคือ พะโค (Pegu Place) ซึ่งเป็นสถานที่ที่เมียวหฺุ่นมินหลามินกองจอตั้งเรือนพักที่นี้และเมียวหฺุ่นคนอื่นๆ มากก็อาศัยอยู่ที่นี้เช่นกันถัดไปทางเหนือสุดเรียกว่า่านมินกาลา บาซาร์ (Mingala Bazaar) ซึ่งเป็นย่านแหล่งรวมสินค้าต่างๆ ถนนที่สร้างขึ้นนี้ยังจะเชื่อมต่อกับเส้นทางไปยังเมืองต่างๆ ได้อีกด้วย

²⁹U Hla Myint, A Study of The Port of Rangoon, p. 1.

เช่น แปรทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น นอกจากนโยบาย การสร้างถนนและย่านชุมชนแล้ว การขุดลอกแม่น้ำและอ่าวต่างๆ เช่น อ่าวโบทาตอง (Botataung) ที่ขุดขึ้นมาใหม่ทางทิศตะวันตกและอ่าวปาซุนดอง (Pazundaung) ทางทิศตะวันออกเฉียง ตะกอนที่ได้จากการขุดลอกถมทับกลายเป็นเกาะที่เรียกว่า เกาะราชินีอยู่กึ่งกลางน้ำซึ่งปัจจุบันเรียกว่า จูดปาซุนดอง (Pazundaung) และ เกาะลิง (Monkey Point) เกาะนี้มีประโยชน์อย่างมากในการเป็นจุดกำหนดขอบเขตการเดินทางเรือ

ลักษณะการเดินทางเรือเข้ามาค้าขายที่เมืองย่างกุ้งใช้ระบบเรื่อนำร่องกล่าวคือเมื่อเรือมาถึงปาก อ่าว ต้องส่งสัญญาณถึงเรื่อนำร่องและให้เรื่อนำร่องนำทางมา หากไม่มีเรื่อนำร่องก็จะถูกปรับ ยึด และโจมตี เมื่อเรื่อนำร่องมาถึงบริเวณท่าเทียบเรือซึ่งต้องทอดสมอและส่งตัวแทนของเรือไปติดต่อ เสียภาษีและจัดบันทึกกับอาลักษณ์

นโยบายการจัดระเบียบทางสังคมหรือกฎหมายต่างๆ ที่ตราขึ้นในย่างกุ้งเองก็สำคัญไม่ น้อยเช่นกรณีของโจรขโมยต่างๆ ที่แปลกมากอาทิหากเจ้าบ้านคนใดจับหัวขโมยได้ เจ้าบ้านจะได้รับ ค่าสินไหมจำนวน 5 รูปี หากขโมยยากจนก็ต้องขายลูกสาวเป็นทาสหรือให้เธอรับใช้ชดเชยดอกหรือ ในกรณีที่แมวขโมยปลาและทราบเจ้าของแมวเจ้าของปลาสามารถเรียกค่าเสียหายได้ตามแต่จะ ตกลง ลักษณะการโจรกรรมต่างๆ คงเป็นเรื่องปรกติจึงตรากำหมายแบบนี้ออกมา ในบ้านพ่อค้า ทั้งตะวันตกและตะวันออกจะสร้างเรือนพักทั้งอิฐและไม้สัก มีกรงเหล็กพร้อมสุนัขยามเฝ้าเสมอ หากจับโจรที่ก่ออาชญากรรมรุนแรงโทษหนักจากตัดหูจนถึงประหารชีวิตทั้งจากมิดดาบ หอกหลาว และปืนต่อหน้าประชาชน การระวางอัศศีภักย์ก็เป็นเรื่องสำคัญประการหนึ่งเพราะบ้านเรือนส่วนมาก สร้างด้วยไม้ไผ่ ไม้สักและหลังคามุงจาก เสื่อ ซึ่งทุก ๆ เดือนมีนาคมถึงพฤษภาคม จะมีข้อกำหนด เกี่ยวกับการจุดไฟคือหลังเวลา 4 ทุ่มถึงตี 4 ห้ามจุดไฟ มีกรณีของชายแก่อายุ 70 ปีผู้เป็นเหตุให้ ไฟไหม้เขาต้องชดใช้เงินถึง 800 รูปี แขนงหว่งติดไฟรอบคอเดินรอบเมือง

สำหรับนโยบายการปกครองมณฑลหงสาวดี (Hanthawadi Myoma) ที่มีศูนย์กลางที่ ร้างกุ้งนี้นับแต่ปี ค.ศ. 1756 เดิมที่มี 32 จังหวัดใหญ่ให้ कुमारเก็บภาษีสรรพากรซึ่งภาษีทั้งหมดจะ เก็บได้ทั้งในรูปของเงินและผลผลิตการเกษตรและแรงงานซึ่งในแต่ละเมืองก็จะมีกำหนดเก็บ ภาษีโดยหัวหน้าหมู่บ้านและมีอัตราที่ต่างกันไป เช่นกลุ่มกะเหรี่ยงที่หมู่บ้านโมดอ (Modaw) ใน เมืองซิตัง (Sittang) ต้องเสียน้ำผึ้ง 5 ไหวต่อ 1 บ้าน หรือ งา 250 ชั่งหรือดอกไม้เงิน หน้า 6 จี๊ต 1 มัท และพวกลาห่าจี (Lahagyi) และลาห่าง (Lahange) ที่เป็นชาวประมงไม่ต้องเก็บภาษี แต่ ต้องจ่ายเป็นดอกไม้เงินหน้า 2 จี๊ต 2 มัท เป็นต้น ซึ่งเมืองต่างๆ ในเขตมณฑลหงสาวดี (Hanthawadi Myoma) ได้แก่เมืองซิตัง (Sittang) เมือง จอเลีย (Kawliya) เมืองจ็อกมอ (Kyaukmaw) เมืองมินเยลา (Minyehla) เมืองจ็อกซายิต (Kyauksayit) เมืองจ็อกบยาตอมินดัต (KyaungBya Taw min Dat) เมืองซินทาวาดี (Hsinthawadi) เมืองกอเลีย (Kawliya) เมืองมาอู (Ma u) เมืองหันดาจี (Htandawgyi) เมืองพองลิน (Hpaunglin) เมืองซองดู (Zaungdu) เมืองทิดู (Tidut) เมืองมินกาลาดน (Mingaladon) เมืองมอลน (Mawlon) เมือง หันดาเงกานิน (Hantha Zaingganein) เมืองไมยินซารา (Meiyinzara) เมืองออลกาเรน (Alkarein) เมืองรันมาวาดี (Ranmawadi) เมืองซเวบอน (Zwebon) เมืองดินเม (Dinme) เมืองจ็อกมอ (Kyaukmaw)

เมืองมินเยหลา (Minyehla) เมืองลากอนบยิน (Lagunbyin) เมืองจ้อกซายิต (Kyauksayit) ในปี ค.ศ. 1784 มณฑลหงสาวดีได้ขยายไปถึงเขตเมืองมะตะบันซึ่งประกอบด้วยเมืองซายา (Zaya) เมืองหปินลิง (Hpinlaing) เมืองวาการู (Wagaru) เมืองมะละหม่าง (Muolmein) เมืองวินชอ (Winyaw) เมืองลากอนบยิน (Lagunbyin) เมืองจ้ง (Kyaing) เมืองกอ (Kaw) เมืองบาลูจุน (Balu gyun) เมืองโย (Yei) เมืองอัททาร์น (Ahtaran) เมืองมยิง (Myaing) เมืองตันหฺวุ่น (Tonwun) เมืองจัก (Kyeik) เมืองตันโดมิ (Tondomi) เมืองอิบยิต (Ibyit) เมืองซามี (Zami) เมืองตองโบ (Taungbo) เมืองเตกกาลา (Taikkala) เมืองดาเร (Dare) เมืองทาซาง (Thazaing) เมืองชเวยา (Zweya) เมืองดากยอง (Dagyaing) เมืองยินจิ้น (Yinngyein) เมือง อิวา (Iwe) เมืองหางบเว (Hlaingbwe) เมืองยिनอน (Yinon) เมืองกอบเบียน (Kawbein) เมืองลาไมง (Lamaing) รวมทั้ง เขตเมืองพะสิม ตองอู และแปร ที่ถูกรวมในปี ค.ศ. 1784 มี 1 เขต 12 เมือง 17 หมู่บ้านเช่นกัน รวมทั้งสิ้น 1 เขต 64 เมือง 17 หมู่บ้าน³⁰ เฉพาะช่วงปี ทศวรรษที่ 1790 เท่านั้น ที่พระเจ้าปดุง รับสั่งให้ย้ายศูนย์กลางของเมียวหฺวุ่นไปที่เมืองพะโค³¹ เพื่อต้องการปราบกบฏมอญ

ดังจะพบว่าตลอดปี ค.ศ. 1758-9 ชาวมอญมักก่อกบฏเสมอ ขณะเดียวกันการระดมผล ชาวมอญในรัชกาลพระเจ้าเจงพยูฉิน (Hsinbyushin) เองเพื่อโจมตีอยุธยาของสยามขณะปี ค.ศ. 1773 เองก็ช่วยให้เกิดการรวมตัวของก๊กชาวมอญ 3 กลุ่มคือดาลาซิ่น (Dalla Khin) ดาลาฉิน (Dalla Hsin) มินาซี (Minasi) ทำให้สิ๊กเก (Sitke) ของร่างกุ้งมณฑลหงสาวดีขณะนั้นคือชเวดอง นรธา (Shwedaungnawtha) ผู้ที่มีบทบาทในการปราบกบฏมอญ โดยระดมพลจากเมืองเฮนซาดา (Henzada) ดานูบยู (Danubyu) บาดอง (Padaung) บุกลงมาปราบแต่ไม่ทันเมื่อมอญยกมาเผาทั้ง เรือและโกดังสินค้า บ้านเรือน ทำให้ เมียวหฺวุ่นและกำลังพลกว่า 3,000 คนยกมาที่พม่าตอนบน เมื่อได้ทัพเสริมจากชเวดองนรธา (Shwedaungnawtha) และเรือปืนใหญ่จากดัตช์และฝรั่งเศสทำให้ ดาลาซิ่น (Dalla Khin) ดาลาฉิน (Dalla Hsin) มินาซี (Minasi) ทั้งสามหนีไปสยาม³² จาก เหตุการณ์นั้นนำมาซึ่งการจัดเก็บภาษีและจัดระบบการปกครองที่แตกกระจายแต่เข้มงวดเช่นนี้ทำให้ เมืองเล็กเมืองน้อยต่างๆ ไม่อาจจะแข็งข้อและสั่งสมอำนาจได้ทั้งจากส่วนเกินการผลิต แรงงานและความมั่นคงทางการเมือง

รวมทั้งการใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือแสดงอำนาจของกษัตริย์ในการบริหารราชการ แผ่นดินที่ปรากฏชัดเจндังกรณี พระเจ้าเจงพยูฉินเสด็จมาที่ชเวดากองในปี ค.ศ. 1768 เพื่อ ช่อมแซมองค์เจดีย์ชเวดากองหลังแผ่นดินไหวเมื่อ 6 ปีก่อน ด้วยแผ่นทอง 3,538 แผ่น แผ่นเงิน 5,000 แผ่น และอิฐ 10 ล้านก้อน สลักเกลียวทองเหลือง 109,000 ชิ้น สลักเกลียวเหล็ก 100,000 ชิ้น ฉัตรเหล็กหนัก 44 กิโลกรัมหรือ 97.2 ปอนด์ประดับเพชร 15,038 กะรัต หุ้มทอง

³⁰Frank N Trager, *Burmese Sit-tans, 1764-1826 : Records of Rural Life and Administration*, pp. 63-187.

³¹Ibid., p. 63.

³²Pearn, B.R. *History of Rangoon*, p 87-88.

และเงินกว่า 356 ชั่ง สร้างระฆังเงิน ระฆังทองหนัก 32.9 กิโลกรัมสูง 32 ฟุต 9 นิ้ว และเสริมให้องค์เจดีย์สูง 338 ฟุตหรือ 101.4 เมตรเช่นในปัจจุบัน นอกจากนี้พระองค์ยังถวายทองหนัก 170 ปอนด์ แผ่นทองทำน้ำหนักราก พระทอง 600 องค์ พระเงิน 7,700 องค์ ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง ฉัตรทองและฉัตรเงิน 4 ทิศ ไล่โคมเงิน-ทอง ธงเงิน-ทอง เรือทอง-เงิน และสร้างระฆังสำริดแต่แล้วเสร็จในรัชกาลต่อมา จึงเรียกระฆังนี้ว่า ระฆังซิงกูมิน (Singu Min) การแสดงพุทธศรัทธาอย่างเต็มเปี่ยมของพระเจ้าเฉงพยุฉิน (HsinbyuShin) ทำให้สถานการณ์ที่ตึงเครียดระหว่างผู้ปกครองชาวพม่าและราษฎรชาวมอญสงบลง ต้นปี ค.ศ. 1774 หลังกบฏมอญพระเจ้าเฉงพยุฉิน (HsinbyuShin) ได้ทำพิธีราชาภิเษกกลางน้ำที่เมืองร่างกุ้งพร้อมพระมหาลีและนำตัวเจ้าหญิงชาวมอญกลับไปยังเมืองหลวง และการนำเอาสงฆ์จากพม่ามาที่ร่างกุ้ง

แม้ว่าจะไม่มีการสำรวจจำนวนประชากรในร่างกุ้งก่อนปี ค.ศ. 1795 จึงไม่อาจรู้ได้ซิม (Syms) ข้าหลวงของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เริ่มเข้ามาตั้งสถานีการค้าสมัยรัชกาลพระเจ้าปดุงได้ประมาณว่าในมณฑลหงสาวดีมีคนอยู่ราว 30,000 คนในร่างกุ้งประมาณ 10,000 คนจนกระทั่งปี ค.ศ. 1809 มี 18,000 คน ในปี ค.ศ. 1810 ประมาณว่ามีคนอยู่ 9,000 คน จนกระทั่งปี ค.ศ. 1822-23 มี 10,000 คน และ 1824 นับอย่างจริงจังได้ถึง 40,000-50,000 คน หากรวมพระสงฆ์และแม่ชีที่มีอยู่ไม่ต่ำกว่า 1,500 คน การเพิ่มขึ้นและลดลงของผู้คนในมณฑลหงสาวดีโดยเฉพาะในเมืองร่างกุ้งแล้ว สามารถดูได้จากประเภทผู้คนในสังคม กว่า 3 ใน 4 จะเป็นทาสซึ่งมีถึง 3 ประเภทคือ ทาสเชลย ส่วนใหญ่คือทาสชาวสยาม ,ทาสเจดีย์หรือทาสที่ถูกกักปลนาให้อยู่และดูแลพระเจดีย์ต่างๆ ในเมืองร่างกุ้งและทาสหนี้สิน ทาสจำนวนนี้ถือเป็นทาสที่มีจำนวนมากที่สุด เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะหากบิดาหรือสามีเป็นหนี้สินจากเหตุใดเหตุหนึ่ง สามารถนำทรัพย์สินไปวางจำนำได้ รวมทั้งเมีย ลูก สัตว์เลี้ยงด้วยหรือแม้แต่การขายตนเป็นทาส ทาสจำนวนนี้มีค่าตัวต่างกัน แต่ที่รัฐกำหนดประมาณ 125 รูปี ในชายหรือหญิงที่แข็งแรงทำงานได้ดี ซึ่งจะได้รับค่าแรง 2-5 รูปีต่อเดือนและทาสก็สามารถไถ่ตัวจากการเป็นทาสได้เป็นไพร่ได้ นอกจากนี้ยังมีชาวต่างชาติหลายชาติที่ส่วนใหญ่จะเป็นพ่อค้าเช่นชาวมะลาบาร์ ชาวโมกุล ชาวเปอร์เซีย ชาวปาซี ชาวอาเมียนเนียน ชาวโปรตุเกส ชาวฝรั่งเศส ชาวอังกฤษและชาวจีน ซึ่งประมาณว่ามีชาวยุโรปตะวันตกมาตั้งหลังปี ค.ศ. 1768 หลังการเปิดเมืองท่าอย่างเป็นทางการในรัชกาลพระเจ้าเฉงพยุฉิน (HsinbyuShin) ในจำนวนนี้มีชาวอาเมียนเนียนกว่าร้อยละ 40 จะมีบทบาทในการสั่งเข้า-ส่งออกสินค้าที่ร่างกุ้ง ซึ่งเริ่มอพยพเข้ามาและสร้างชุมชนและโบสถ์ในปี ค.ศ. 1766 อยู่ในเขตตอนใต้ของเมือง ปัจจุบันเรียกว่าเกรเกรี อาวาส (Gregory Avas) ซึ่งสามารถเป็นอัครทูต (Akaukwun) หรือชาบันดาร์ติดต่อค้าขายกับต่างชาติตั้งที่กล่าวถึงข้างต้น นอกนั้นเป็นชาวมะละบาร์ โปรตุเกส มุสลิม เปอร์เซียและโมกุลทั่ว ในจำนวนนี้ชาวมุสลิมมีอยู่กว่า 500 คน ชาวต่างชาติต่างๆ ที่เข้าส่วนใหญ่มักประกอบการค้าสินค้าของร่างกุ้งไม่ใช่ผลิตได้ในร่างกุ้ง แต่เป็นสินค้าที่นำมาพร้อมกับภาษีและส่วยสรรพากรต่างๆ ที่เก็บจากเมืองและหมู่บ้านต่างๆ ในมณฑลหงสาวดีตั้งที่กล่าวแล้วข้างต้น สำหรับประเภทสินค้าของร่างกุ้งเองแบ่งได้เป็นสามพวกคือ ไม้ผลิตผลการเกษตร-ของป่า และสินค้าเงินได้แก่ ไม้สักเพื่อต่อเรืออังกฤษส่งซื้อไปขายที่กัลกัตตา พริกไทย สารหนู กำมะถัน กาบมะพร้าวและเชือกมะพร้าว ม้าแคระ กระวาน รัก ชีผึ้ง สินค้า

เบ็ดเตล็ด อัญมณี พรอท ชันยาเรือ สีเสียด งาช้าง เงิน ผ้าย ข้าวหมัก เหล้า งา ฯลฯ ในขณะที่สินค้านำเข้าสู่ร่างกุ้งนั้นนอกจากผ้าสองสีคือสีแดงและสีน้ำเงินหรือเขียวไว้สวมฤดูหนาว ผืน ตะปู และเหล็กคุณภาพดี ผ้าฝ้ายขาว ผ้าใบ เหล้ารัม กำมะหยี่ทำด้วยไหม ฯลฯ ในตัวเมืองร่างกุ้งมีร้านค้าขายริมถนนทั้งเครื่องถ้วยชามดินเผา เครื่องแก้ว ตะเกียง ขนมปัง ซึ่งจะเป็ร้านของชาวต่างชาติ ในขณะที่ร้านของชาวพื้นเมืองจะขายกะปิ เกลือ น้ำมันก๊าด (Pease ?) น้ำตาล เครื่องเทศต่างๆ เช่น พริก ขิง ขมิ้น บุหรี่ เครื่องถ้วย ถ้วยชามมีลาย-ระบายสี เข็มถักลูกไม้ ด้ายหลอดไหม ผ้าหลากชนิด เข็มขัดหนัง เสื้อรองใน ไม้ขีด ไม้เทียน ไซส์ต้ว เครื่องเขียน หมึก กระดาษ ไข ขนมปัง กระจก รวมทั้งร้านค้าเล็กๆ ในงานวัดต่างๆ³³ ในบางปีจำเป็นต้องซื้อมะพร้าวหัวจากอินเดียและหมู่เกาะนิโคบาร์ (Nicobars)³⁴ แหล่งสินค้าและตลาดของร่างกุ้งนั้นกระจัดกระจายไปในส่วนต่างๆ ของเมืองเช่นทางตะวันออกและทางเหนือของเจดีย์ชูละคือย่านตลาดของร่างกุ้งพ่อค้าทั้งชาวพื้นเมือง ต่างชาติต่างๆ ชาวอินเดียและชาวจีน

ตลาดเมืองร่างกุ้งที่ใหญ่ที่สุดคือตลาดโบซอก หรือตลาดโบซอกองซานในปัจจุบัน เดิมทีเรียกว่าตลาดสก็อตต์ ซึ่งเป็นตลาดสินค้าจากตะวันตก ตั้งอยู่ตรงมุมถนนเซลาปาโกตาและถนนโบซอกองซาน มีทั้งสินค้าอุปโภคบริโภค เครื่องเทศ เหล้า บุหรี่ สินค้าหัตถกรรม หลากหลายชนิดทั้งงานสลักไม้ โลหะ ศิลปินช่างจิตรกรรม งานทอ เครื่องเงิน ตุ๊กตา ผ้า เครื่องจักสาน และตลาดโบซอกใหม่ซึ่งอยู่ตรงข้ามกันขายผ้า เครื่องใช้ในบ้าน ยาจีน ฯลฯ ตลอดถนนสู่เจดีย์ชเวดากองจะมีตลาดแผงลอย และทางบันไดทางขึ้นทิศใต้และทิศตะวันออกมีตลาดพระพุทธรูปหินปูน งาช้าง หินอ่อน รม น้ำอบน้ำหอม มะพร้าวตลาดเต็งจีเซเป็นตลาดขายพืชผักผลไม้ อบเชย ปลาทะเล ยาสมุนไพร บนถนนลานมาดอจะเป็นตลาดชาวจีนมีดอกไม้ อาหารทะเล เห็ดหอม เครื่องถ้วยชามจีน การดาษสาและผลิตภัณฑ์จากกระดาษสา เครื่องเหล็ก บริเวณท่าเรือมีตลาดยวาร์ปินเลย์ ซึ่งจำหน่ายสินค้าอุปโภคบริโภค ถั่ว งา ข้าว เกลือ เมล็ดพืช นับแต่ปี ค.ศ. 1769 ตลาดเหล่านี้คงอยู่นับแต่ก่อนตั้งเมืองร่างกุ้งเช่นตลาดแถบพระเจดีย์ชเวดากองถึงเริ่มก่อตั้งเมืองร่างกุ้งในสมัยพระเจ้าอลองพญาหลายตลาด เช่น ตลาดยวาร์ปินเลย์ ตลาดสก็อตต์ เป็นต้น ที่ร่างกุ้งพนักงานของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้พบกับพ่อค้าชาวมะละบาร์ โมกุล เปอร์เซีย อาร์มีเนีย โปรตุเกส ฝรั่งเศสรวมทั้งพ่อค้าอังกฤษด้วยเช่นกัน ที่นี่ พ่อค้าเปอร์เซียและพ่อค้าอาร์มีเนียและชาวมุสลิมบางคนคุมการค้าส่วนใหญ่ในร่างกุ้งซึ่งรัฐบาลพม่าได้จ้างพวกเขาเพื่อทำการค้าและติดต่อกับชาวต่างชาติ แม่น้ำร่างกุ้งกว้างขวางมากเหมาะแก่การต่อเรือและซ่อมเรือมาก ของป่าที่มีคุณภาพและไม้สักคุณภาพเยี่ยมหาได้จากที่นี่ รวมทั้งฝั้่งน้ำก็เป็นที่ราบเรือที่สร้างที่นี่มีระวางน้ำหนักถึง 600 ถึง 900 ตันด้วยช่างที่มีฝีมือและวัสดุคุณภาพเยี่ยม การค้าในร่างกุ้งมีหลากหลายมากประมาณการณ์ว่ามีสินค้านำเข้าในแต่ละปีไม่ต่ำกว่า 12,000,000 รูปีซึ่งสินค้าต่างๆ มาจากเมืองท่าในอินเดียและสินค้าจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษส่วนหนึ่งเช่นฝ้ายอมสองสี,สีแดง

³³Max and Bertha Ferrars, Burma, pp. 130-131.

³⁴Ibid., p. 86.

และสีเขียวหรือน้ำเงินซึ่งเป็นที่ต้องการมากจะใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มในช่วงฤดูหนาว สินค้าจากร่างกุ้งที่นำมาจากพะโคไม่ว่าจะเป็นพลอย เพชร มรกต³⁵ โกเมน³⁶ และหินมีค่าต่างๆ เหล็ก ทองแดง ดีบุก พรอท น้ำมันสน น้ำมันดิบ³⁷ ชีผึ้ง ชันยาเรือ งาช้าง สีเสียดและเงิน โดยเฉพาะเหล็กที่นี่มีคุณภาพดีมากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษนำเหล็กจากที่นี่ส่งขายที่เมืองกัลกัตตา

มีบันทึกถึงบรรยากาศการค้าติดต่อค้าขายในร่างกุ้งว่า “เมื่อไรที่พ่อค้าชาวอังกฤษมาถึงเมืองท่าที่ร่างกุ้งจะต้อนรับด้วยมิตรภาพและได้รับปกป้องจากราชสำนัก... พ่อค้าจะต้องรีบไปจ่ายค่าธรรมเนียมต่างๆ ในอัตราที่ตั้งไว้ซึ่งไม่มากเกินไปนัก เมื่อจ่ายค่าธรรมเนียมแล้วก็จะได้รับอนุญาตให้ค้าขายได้ในร่างกุ้ง... การส่งคนเพื่อที่ทำการค้าในร่างกุ้งต้องส่งพนักงานบริษัทเข้าเฝ้ากษัตริย์เพื่อมอบพระราชสารและขออนุญาต สภาพสังคมของร่างกุ้งโดยทั่วไปเช่น วัว ควายจะถูกละเว้นไม่ฆ่ากินเพราะเป็นกฎในศาสนาซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับที่กัลกัตตา แต่จะกินหมู ห่าน และกวางซึ่งมีมากมายเป็นอาหารแทน ส่วนข้าวและผลไม้และผักก็หาซื้อง่ายราคาไม่แพงรวมทั้งน้ำจืดที่หาได้ฟรีจากบ่อน้ำในเมือง”³⁸

นอกจากนี้ยังมีเมืองท่าที่ร่างกุ้งต้องควบคุมดูแลอีกอาทิ เกาะเนกรอสเป็นดินแดนของฮังการีอยู่บริเวณปากแม่น้ำทางใต้ซึ่งตั้งอยู่ที่ละติจูด 16 องศา 2 ลิปดาเหนือและลองจิจูด 94 องศา 13 ลิปดาตะวันออก ปากอ่าวจะปรากฏเจดีย์ตั้งตระหง่านอยู่บริเวณ 15 องศา 58 ลิปดาเหนือจากบริเวณดังกล่าวมีแม่น้ำพะสิม (Persaim) ไหลผ่านและเกาะเนกรอสตั้งอยู่ประมาณ 6.5-8 กิโลเมตรจากเจดีย์สามารถล่องเรือไปถึงชายฝั่งได้ เกาะเนกรอส เคยถูกสำรวจครั้งปี ค.ศ. 1687 โดยรัฐบาลที่มัทราสในปี ค.ศ.1751 อังกฤษพยายามครอบครองเกาะเนกรอสให้เป็นสถานีการค้าและสร้างเป็นป้อมแต่ถูกปล่อยร้าง จนกระทั่งปี 1757 เมื่อพม่ายกเกาะเนกรอสให้กับบริษัทอินเดีย

³⁵ตามปรกติแล้วจะพบมรกตในเมืองท่าของอเมริกาใต้ และจีน แต่สามารถพบได้ที่พะโคเช่นกัน ซึ่งมรกตที่มีขายที่นี่จะออกเป็นสีเขียวเข้มในหลายรูปแบบทั้งแบน กลม แท่ง หลายขนาดรวมทั้งมรกตที่มีสีเขียวบริสุทธิ์ซึ่งหายากและมีราคาสูงก็พบได้ที่นี่ ค่าธรรมเนียมในการซื้อมรกตจะหัก 10 %

³⁶โกเมนพบได้ที่พะโคเช่นกันและในหลายเมืองท่าของทะเลตะวันออก ที่นี่มีหลายขนาดตั้งแต่ 1 นิ้วจนถึงเท่าหัวเข็ม

³⁷น้ำมันดิบหาได้จากร่างกุ้งจะมีคล้ำและมึนซึ่งบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้จำแนกน้ำมันดิบเป็น 3 จำพวกคือ Naptha, Petroleum และ Asphaltum ซึ่งกับตัน Hiram Cox, Resident ของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่ร่างกุ้งได้กล่าวว่าที่ร่างกุ้งมีบ่อน้ำมันถึง 180 บ่อซึ่งอยู่บริเวณทิศตะวันออกเฉียงเหนือจากตัวเมืองประมาณ 4-5 ไมล์ ...น้ำมันเหล่านี้ใช้ในหลายโอกาสเช่นให้ความอบอุ่นในฤดูหนาว ใช้เติมน้ำมันตะเกียง ผสมสีทาไม้หรือบ้าน ชันยาเรือเป็นต้นซึ่งน้ำมันเหล่านี้จะบรรจุในไหเล็ก ๆ แยกโดยกฐีหรือเกวียนในราคา 2 Tical ต่อ 100ไหซึ่งทำรายได้มายต่อปีประมาณ 1,081,860 Ticals หรือ 1,362,215 รูปีต่อปี ซึ่งเงินประมาณ 136,232 รูปีต้องมอบแก่กษัตริย์

³⁸William Milburn, *Oriental Commerce: Containing A Geographical Description of The principal places in the East Indies China and Japan Vol. 2*, (London: Printed for the Author and Published), pp. 282-284.

ตะวันออกของอังกฤษและรัฐบาลมัทราสได้ให้คนดูแลไม้สักและอุต่อเรือและถือสิทธิครองครองเนกรอสโดยชอบธรรม จนกระทั่งในวันที่ 6 ตุลาคมปี 1759 เมื่อเกิดการสังหารหมู่ที่เนกรอสซึ่งทำให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้ละทิ้งความสนใจต่อเนกรอสไป³⁹

นอกจากเนกรอสแล้วบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษยังมีสถานีการค้าอีกแห่งที่ พะลิม ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำห่างจากปากน้ำประมาณ 32 กิโลเมตรซึ่งอังกฤษมีจุดประสงค์เพื่อดูแลการค้าไม้ ในปี ค.ศ. 1759 บริษัทได้ตั้งสถานีการค้าอีกแห่งบริเวณฝั่งตรงข้ามมีกองทหารอยู่แต่ต้องเสียบรรณาการการพม่าทุกปีซึ่งบริเวณดังกล่าวก็ไม่ปรากฏความสำคัญต่อบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในเวลาต่อมาเลย ไกลออกไปจากเจดีย์ปากแม่น้ำทางตอนใต้ประมาณ 11 กิโลเมตรจะเป็นที่ตั้งของ เกาะเพชร หรือ Diamond Island ตั้งอยู่บริเวณละติจูด 15 องศา 52 ลิปดาเหนือ และลองจิจูด 94 องศา 19 ลิปดาตะวันออก เกาะเพชรตั้งอยู่ปากอ่าวแม่น้ำอังวะมีพื้นที่ประมาณ 2.4 กิโลเมตรเป็นที่ราบและปกคลุมด้วยต้นไม้ซึ่งเหมาะสมต่อการจอดเรือขนาดใหญ่ได้ครั้งหนึ่งเรือของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่ชื่อทราเวล (Travers) เคยจมอยู่บริเวณดังกล่าว⁴⁰

ส่วนพะโคซึ่งอยู่ไกลออกไปจากแม่น้ำอิรวดีนั้นบริเวณอ่าวเมาะตะมะ ต้องล่องแม่น้ำขึ้นไปจึงจะพบตัวเมืองประมาณ 25.35 กิโลเมตรบริเวณปากแม่น้ำเป็นที่จอดเรือชาวยุโรปที่ดีแห่งหนึ่งและปกคลุมไปด้วยต้นไม้ซึ่งชาวยุโรปโดยเฉพาะบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเรียกบริเวณนี้ว่า China Buckeer สินค้าในพะโคเช่นฝิ่นจากเมืองคอมไบ (Combaia) หรือเมืองบอมเบย์ผ้าเขียนลายจาก มุสสุลิปตัม (Saint Thome) และผ้าขาวจากเบงกอล และจะนำมาย้อมสีแดงเข้มด้วยรากไม้ฝาง (Saia)ซึ่งก็มีชายที่พะโค⁴¹ สินค้าต่างๆ ซึ่งอยู่ในพะโคคือทอง เงิน ทับทิม มรกต หินสีแดง ชะมด ยางกำยาน หรือกำยาน ดีปลี ดีบุก ตะกั่ว ทองแดง ครั่งซึ่งเอามาทำเป็นขี้ผึ้งแข็งประทับตรา ข้าวและสุราซึ่งทำจากข้าว และน้ำตาลมีอยู่บ้าง..."⁴² และสภาพการค้าในพะโคและเมืองท่าอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ร่วมสมัยกับโปรตุเกสเช่น "...เรือหลายลำจากมะละกาได้บรรทุกไม้จันทน์ เครื่องเคลือบ และเครื่องลายครามอื่นๆ ของจีนและการบูรของบอร์เนียว พริกไทยจากเมืองอัตแจในสุมาตรา ...เรือเหล่านี้ได้มายังเมืองมาร์ตาวัน (เมาะตะมะ) เมืองท่าหนึ่งของทะเลในอาณาจักรพะโค เรือที่มาจากเมกกะซึ่งบรรทุกผ้าขนสัตว์สีแดง ผ้ากำมะหยี่ ฝิ่น และสินค้าอื่นๆ ทำนองนี้มาที่ซีริออน (เมืองสิริเยม) เมืองท่าหนึ่งของพะโค..."⁴³

³⁹William Milburn, *Oriental Commerce: Containing A Geographical Description of The principal places in the East Indies China and Japan Vol. 2*, pp.278-294.

⁴⁰Ibid., p. 282.

⁴¹Ibid., p. 24.

⁴²จดหมายเหตุการเดินทางของรอล์ฟ พิตซ, แปลโดย นันทา สุตกุล, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางยีน ผดุงชีวิต ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2513, หน้า 26.

⁴³เรื่องเดียวกัน, หน้า 25-26.

เมืองเมาะตะมะ ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของแม่น้ำร่างกุ้งทางตอนเหนือ ตั้งอยู่ละติจูด 16 องศา 28 ลิปดาเหนือ มีเกาะขนาดใหญ่ที่ชื่อบูก้า (Bugá) ตั้งอยู่บริเวณปากน้ำ ระหว่างสองฝั่งแม่น้ำมีสิ่งกีดขวางทางเข้าซึ่งตัวเมืองเมาะตะมะโกลขึ้นไปจากปากน้ำ 6 กิโลเมตรเมาะตะมะนั้นแต่เดิมเคยเป็นตลาดการค้าที่สำคัญในอดีตและเป็นเมืองหลวงของรัฐอิสระแห่งหนึ่งแต่ถูกโจมตีและตกอยู่ใต้ปกครองของกษัตริย์กรุงอังวะ ผู้ซึ่งเคยเผาเมืองนี้เป็นถ้ำถ่านและจมเรือหลายลำด้วยหินบริเวณปากอ่าวซึ่งอยู่จนถึงปัจจุบัน เรือเล็กผ่านเข้าออกได้ ที่เมืองเมาะตะมะมีสินค้าที่เลื่องชื่อคือเครื่องปั้นดินเผาและไหขนาดใหญ่ขนาดบรรจุ 2 Hogsheads⁴⁴

เมืองทวาย บริเวณ Tavoy Point มีเจดีย์ตั้งอยู่หนึ่งองค์บริเวณละติจูด 13 องศา 33 ลิปดาเหนือ และลองจิจูด 98 องศา 6 ลิปดาตะวันออก และตั้งอยู่บริเวณทางเข้าด้านตะวันตกของแม่น้ำทวาย แม่น้ำสายนี้ไหลตรงมาจากทิศเหนือและโกลขึ้นไปจากปากน้ำ จะพบกับป้อมถาวรเล็กๆ และตัวเมืองทวายซึ่งสร้างขึ้นโดยชาวยุโรป บริเวณตัวเมืองเป็นที่จอดเรือขนาดใหญ่ได้และเวลาเกิดสงคราม เรือฝรั่งเศสมักจะมาจอดที่นี้บ่อยๆ เพื่อมาขนไม้และน้ำจืด น้ำจืดที่นี้ได้จากลำธารเล็กๆ สายหนึ่งที่ไหลมาจากทิศเหนือ ในปี ค.ศ. 1760 เมืองทวายก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า แต่สยามก็ตีคืนไปได้อีกในปี ค.ศ. 1790 ในครั้งนั้นทัพพม่าเสียคนไปถึง 3,000⁴⁵

เมืองมะริด ตั้งอยู่บริเวณสาขาแม่น้ำตะนาวศรีบริเวณละติจูด 12 องศา 12 ลิปดาเหนือและลองจิจูด 98 องศา 24 ลิปดาตะวันออก เรือขนาดใหญ่สามารถจอดได้ในลำธาร และมีเกาะเล็กๆ เกาะหนึ่งชื่อมันดามาคาน (Mandramacan) ตั้งอยู่บริเวณตะวันตกเฉียงใต้ของปากน้ำ ลงไปทางใต้ห่างจากตัวเมืองประมาณ 6.4 กิโลเมตร ตัวเมืองมะริดขึ้นไปจากแม่น้ำอีก 9.6 กิโลเมตร เมืองมะริดในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 เต็มไปด้วยชาวยุโรปเช่นชาวฝรั่งเศสเคยมาตั้งสถานีการค้าที่นี้ จนกระทั่งปี ค.ศ. 1687 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษก็มาตั้งสถานีการค้าที่นี้เช่นกัน แต่ได้รับคำสั่งจากมหัทรราชที่อินเดียให้ถอนตัวออกมาเพราะเกิดการขาดกรรมและความเข้าใจผิดกับราชสำนักสยามในขณะนั้น ซึ่งก่อนหน้านั้นชาวอังกฤษได้รับความเคารพในฐานะของชาบันดาร์ (Shabundar) ของมะริด ตะนาวศรี และตำแหน่งกองเรือของกษัตริย์อยุธยา เมื่ออังกฤษออกจากเมืองนี้ก็ถูกปล่อยร้าง ในปี ค.ศ. 1760 เมืองมะริดตกอยู่ใต้การปกครองของพม่า และบ่อยครั้งที่เรือลาดตะเวนฝรั่งเศสมาหยุดพัก ที่มะริดมีพ่อค้าโมโหมเมตัน (Mahometan) จากอินเดียมาค้าที่นี้ สินค้านำเข้าที่สำคัญมาจากอินเดียคือเหล็กและสินค้าเบ็ดเตล็ดจากมหัทรราช เกลือยาสูบและอื่นๆ ส่วนสินค้าส่งออกได้แก่ดีบุก งาช้าง และข้าว สามารถแลกข้าว 3 ส่วนกับเกลือได้ 1 ส่วนหรือยาสูบได้ 1 ห่อและที่นี้ยังมีไม้สักคุณภาพดีและช่างไม้ก็อยู่ที่นี้ด้วย เนื้อวัวที่นี้ก็มีและหาได้จากชาวพื้นเมืองส่วนปลา ก็สดและอุดมสมบูรณ์ ส่วนพืนก็หาได้ง่ายเช่นกัน⁴⁶

⁴⁴จดหมายเหตุการเดินทางของราล์ฟ ฟิตซ, หน้า 289.

⁴⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 289.

⁴⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 290.

ที่มาแห่งความคร่ำคร่าของสินค้าในเมืองร่างกุ้ง ส่วนหนึ่งเกิดจากการแลกเปลี่ยนสินค้ากันเองระหว่างพ่อค้าที่มาแวะพักซื้อขายที่เมืองร่างกุ้ง แต่ส่วนหนึ่งได้มาจากการเก็บส่วยอากรในเขตพื้นที่มณฑลต่างๆ และทยอยมายังเมืองร่างกุ้ง และอีกส่วนเป็นสินค้าที่ได้มาจากการค้าทางบก ซึ่งสินค้าส่วนใหญ่ได้มาจากเมืองจีนและดินแดนตอนใน เมื่อพม่าและจีนได้ทำสนธิสัญญาวางตันระหว่างกันทำให้การค้าทางบกได้รื้อฟื้นศักราชใหม่แห่งการค้าบริเวณเมืองบาโม (Bhamo) ของพม่าและยูหนานของจีนและพม่าทางตอนบนสู่ทางตอนใต้ กองเกวียนและวัวต่างนับร้อยเดินทางหมุนเวียนระหว่างชายแดนทั้งสองประจำ กองเกวียนจากทางยูหนานและพม่าตอนบนกับบรรทุกสินค้าหลายร้อยเล่มเกวียนพร้อมสัตว์มากมายเดินทางไปตามเส้นทางถนนสายพม่าเก่านี้ ผ่านเมืองตาลีฟู เมืองเหลียง เชียงรุ่ง เชียงตุง เชียงแสน เชียงใหม่ บาโม ลงแม่น้ำอิระวดี ร่างกุ้ง มะละแหม่ง เป็นต้น⁴⁷ และลงบริเวณตอนใต้ของเมืองมัณฑะเลซึ่งเป็นตลาดใหญ่ที่สุดของสินค้าจีนและเป็นชุมชนจีนด้วย บ้างก็ล่องตามแม่น้ำอิระวดีมาต่อเรือที่เมืองสะกาย เมืองท่าตรงข้ามฝั่งน้ำเมืองอังวะและอมระปุระ และบ้างก็ใช้เส้นทางวัวต่างจากเส้นทางเมืองลาเซียว-เมเมียว (Lashio-Maymyo Route) ในการเดินทางทางบกซึ่งจะแวะพักที่เมืองแปรหรือเมืองแปรลงสู่ร่างกุ้ง เส้นทางดังกล่าวทอดยาว 20.9 กิโลเมตรจากบาโมถึงอมระปุระและที่ราบสูงรัฐฉาน ซึ่งกองคาราวานวัวต่างจะมีขนาดเล็กๆ คือ มีพ่อค้า 50 คนและวัวต่าง 400 ตัวแต่ละปีจะเดินทางในฤดูแล้งเดือนธันวาคมและมาถึงเมืองแปรประมาณต้นเดือนกุมภาพันธ์บางขบวนก็จะมีพ่อค้ามาด้วยถึงพันคนและวัวต่างถึงสองพันตัว การค้ากับจีนได้นำเอาแผ่นทอง กระจดาษ ไหมดิบ ไหมจู้ (Floss) ผ้าต่านแพร กำมะหยี่ เชือก สารหนู ซา เหล้า น้ำผึ้ง ผลไม้แห้ง มันฮ่อ ผลไม้แช่อิ่ม ฝ้าย เป็นต้นและขบวนพ่อค้าวัวต่างจะซื้อสินค้ากลับไปด้วยเช่นอำพัน งา หินสีมีค่า ถั่วพู รังนกนางแอ่น และฝิ่นจากเบงกอล⁴⁸

นอกจากนี้การเปิดเส้นทางการค้าได้นำเอาช่างฝีมือชาวจีนที่มีทักษะเป็นจำนวนมากมายด้วยเช่นช่างไม้จากฉาน เชียงตุง ช่างเหล็กและช่างหล่อจากตาลีฟู และการผลิตน้ำตาลจากอ้อยดังจะพบว่ามีชุมชนชาวจีนที่อาศัยอยู่บริเวณเมืองอังวะประมาณ 2,000 ครอบครัวและที่เมืองบาโม

⁴⁷ จะเห็นได้ว่าเส้นทางการค้าทางบกได้ติดต่อเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย ไม่จำกัดว่าจะเริ่มจากที่ไหนหากแต่สะดวกที่จะหยุดที่ไหนเป็นสำคัญ โดยใช้เส้นทางการค้าคาราวานที่ผ่านพม่าสู่ภาคเหนือของไทยด้วยมีด้วยกันสองเส้นใหญ่คือ เส้นทางระหว่างมะละแหม่ง เลียบลำน้ำสาละวิน ต่อภาคเหนือของไทย รัฐฉานในพม่าและยูหนาน และ มะละแหม่ง ฮอด แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ น่าน แพร่ ลำปาง เป็นต้น ซึ่งถือเป็นเส้นทางการค้าระหว่างรัฐต่อรัฐที่ใช้กันมาแต่อดีตถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ดูรายละเอียดใน สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 464-466. และ ชัยวัฒน์ ศุภดิกลักษณ์, "พ่อค้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจ: ลำปาง พ.ศ. 2459-2512", (วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541), หน้า 32-33; มาร์โก ทาเก-แมคมอร์แรน, "ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของการค้าขายในลำปาง ตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึง ค.ศ. 1939", วารสารมนุษยศาสตร์, 12 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2526): 3-9.

⁴⁸ Michael Symes, An Account of an Embassy to the Kingdom of Ava: Sent by the Governor-General of India in the Year 1795 (London: Printed for J. Debrett (etc.), 1800).

(Bhamo) ประมาณ 500 ครั้วเรือน ความสัมพันธ์ทั้งการค้าและการเมืองระหว่างจีนและพม่ามีมิติที่ติดกันนี้⁴⁹ ทำให้สินค้าจีนจำนวนมากได้ไหลเข้ามาสู่พม่านับแต่รัชกาลพระเจ้าเจงพยูฉินที่ทำสัญญาวางตันปี ค.ศ. 1769 และรื้อฟื้นให้รุ่งโรจน์อีกครั้งในรัชกาลพระเจ้าปดุงการค้าจะเฟื่องฟูอีกครั้งในรัชกาลของพระเจ้าปดุงที่จะรื้อฟื้นเส้นทางการค้าระหว่างจีนและพม่าให้รุ่งโรจน์อีกครั้ง ในครั้งนี้ได้รับการสนับสนุนจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้เสนอในสนธิสัญญาในปี ค.ศ. 1786 ด้วยที่จะช่วยเหลือพระองค์ในการปราบปรามกบฏและจะส่งอาวุธมอบให้เป็นการแลกเปลี่ยนกับการมีสิทธิทำการค้าที่เมืองบาโม (Bhamo) จนกระทั่งปี ทศวรรษ 1860 เมื่อเกิดกบฏจีนฮ่อ (Panthay) ซึ่งเป็นชาวจีนยูนนานมุสลิม⁵⁰ และการปราบปรามได้ใช้กองทหารจากอังกฤษส่วนหนึ่งช่วยรบด้วย ซึ่งภายหลังรัชกาลพระเจ้าปดุงคือพระเจ้าบจิตเกิดความบาดหมางระหว่างพม่าและอังกฤษจนเกิดสงครามระหว่างกันขึ้นทำให้อังกฤษที่ครอบครองพม่าตอนล่างในปี ค.ศ. 1824⁵¹ และอีกครั้งในรัชกาลพระเจ้าพุกามมินในปี ค.ศ. 1852 อันเนื่องมาจากความต้องการครอบครองเส้นทางการค้าพม่า-ยูนนานและการได้เห็นและสัมผัสกับสภาพการค้าในเส้นทางการค้าพม่า-ยูนนานที่คึกคัก พร้อมทั้งประสงค์อย่างเต็มที่ที่จะเข้ามาค้าโดยตรงที่เมืองบาโม (Bhamo)⁵²

สำหรับเมืองร่างกุ้งหลังการตกเป็นเมืองศูนย์กลางของอังกฤษในปี ค.ศ. 1824 แล้วบทบาทของร่างกุ้งจึงเป็นศูนย์กลางที่เข้มข้นเพิ่มบทบาทมากยิ่งขึ้น มีการนำศูนย์กลางการปกครองจากพะโคกลับมาที่ร่างกุ้งหลังจากย้ายไปในปี ค.ศ. 1790 ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น และสำหรับบทบาทของเมืองท่าชายฝั่งทะเลที่มีมาตลอดปี ค.ศ. 1755 ยังคงอยู่และทวีความสำคัญสู่โฉมหน้าใหม่สู่เมืองท่าสากลเมืองหลวงของดินแดนพม่าทางตอนใต้ที่มีโยงโยได้เงาจักรวรรดินิยมอังกฤษที่อินเดียต่อไป

ระบบการบริหารราชการแผ่นดินครั้งราชวงศ์คองบองตอนต้นมีแบบแผนและการปฏิบัติที่ยึดโยงกับโครงสร้างในระบบเป็นหลัก ดังนั้นเมื่อมีการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินในรัชกาลพระเจ้านอดอจีในปี 1760 และรัชกาลพระเจ้าเจงพยูฉิน ในปี ค.ศ. 1763 แม้จะมีการเปลี่ยนเมืองหลวงจากเมืองรัตนสังฆะหรือเมืองชเวโป ไปที่เมืองสะกายในรัชกาลพระเจ้านอดอจี และเมืองรัตนปุระอังวะ ในรัชกาลพระเจ้าเจงพยูฉินก็ตาม หากแต่หัวใจของการบริหารคือระบบโครงสร้างและนโยบายในการ

⁴⁹ ดีจีอี ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1, หน้า 507 - 508.

⁵⁰ Victor Purcell, *The Chinese in Southeast Asia*, p. 71.

⁵¹ John James Snodgrass, *Narrative of the Burmese War: Detailing the operations of Major General Sir Archibald Campbell's army, from its landing at Rangoon in May 1824 ,to the conclusion of a treaty of peace at Yandaboo in February 1826* (Bangkok: Ava House, 1997).

⁵² J. Talboys Wheeler, *Journey of a Voyage up the Irrawaddy to Mandalay and Bhamo*.

รวมศูนย์อำนาจยังคงอยู่และติดตามพระมหากษัตริย์ไปทุกเมื่อ ซึ่งประเด็นการเปลี่ยนเมืองหลวงนั้น มีความสัมพันธ์กับการควบคุมกำลังพลและการเก็บส่วยอากร ดังจะกล่าวต่อไป

2. ระบบการควบคุมกำลังพลและส่วยอากร

ระบบการควบคุมกำลังพลและส่วยอากรถือเป็นหัวใจหนึ่งของการบริหารราชการแผ่นดินในสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้น ที่ชนชั้นปกครองสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้นมุ่งสร้างให้ระบบการบริหารราชการแผ่นดินที่ตนรื้อฟื้นขึ้นทั้งการสืบเนื่องในแนวความคิด รื้อฟื้นและสร้างหน่วยงานในระบบการบริหารเพื่อสร้างรัฐรวมศูนย์อำนาจที่ส่วนกลาง

คติและแนวความคิดในระบบการควบคุมกำลังพลและส่วยอากรส่วนราชวงศ์คองบองตอนต้น

ระบบการควบคุมกำลังพลและการเก็บส่วยภาษีอากรของพม่าที่ตั้งอยู่บนรากฐานทางความคิดของธรรมศาสตร์ (Dhammathat) โดยเฉพาะระบบที่เรียกว่าทัตทาเมตะ (Thathameda) หรือ การเก็บภาษีในลักษณะ 1 ใน 10 ใน ธรรมศาสตร์ กล่าวถึง พระเจ้าทัตทาเมตะ (Thathameda)⁵³ กษัตริย์พระองค์แรกที่ได้รับส่วยอากรทั้งอากรที่ดินและผลิตผลทางการเกษตรในอัตรา 1 ใน 10 ส่วน ในจารีตของการเก็บส่วยภาษีอากรของพม่ายุคจารีตนับแต่ยุคพุกามเป็นต้นมา จนถึงสิ้นราชวงศ์คองบองในปี ค.ศ. 1885 จึงตั้งอยู่ในระบบทัตทาเมตะ (Thathameda) นี้ทั้งสิ้น โดยรวมถึงอากรผลิตผลการเกษตร, การค้า, งานช่าง รวมถึงการควบคุมกำลังพลในสังคมอีกด้วย มีการเก็บภาษี 2 ลักษณะคือ เก็บตามจำนวนร้อยละของจำนวนทั้งหมดเรียกว่าคุนชิน (Hkunshin) และเรียกเก็บตามจำนวนและประเภทของผลผลิตคุนไต (Hkunthei) นอกจากนี้ความคิดดังกล่าวแล้วยังปรากฏแนวความคิดในเรื่องของ “รัฐ” ของกษัตริย์ผู้เป็นเจ้าของที่แห่งผืนธรณีและผืนน้ำ (Yei Myei Shin) “ผู้มีสิทธิโดยชอบในการเรียกเก็บอากรหากแต่ไม่ใช้การเรียกเก็บทั้งหมด”⁵⁴ ดังนั้นในทางทฤษฎีแล้วพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินและทุกชีวิตบนผืนแผ่นดินของพระองค์ พระองค์จึงมีสิทธิโดยชอบในการเรียกเก็บอากรโดยผ่านระบบการบริหารราชการแผ่นดินและขุนนางของพระองค์

ลักษณะการเก็บส่วยภาษีอากรจะกระทำกันระหว่างเดือนเมษายนถึงเดือนมิถุนายนของทุกๆ ปี เมื่อพระมหากษัตริย์มีรับสั่งต่อสภาหลุดตอ ขุนนางที่มีหน้าที่นี้จะทำหมายรับส่งไปยังระดับหมู่บ้าน เมือง และมณฑลต่าง ๆ โดยมีขุนนางท้องถิ่นตำแหน่งทันดอซิน (Thandawsin) จะเป็นผู้

⁵³ความหมายของชื่อ Thathameda ในภาษาพม่าคือ เงินและผลิตผลอันได้รับจำนวน 1 ใน 10 เพราะคำว่า Thatha แปลว่า สิบ หรือผลิตผล Madh / Meda แปลว่า เงิน หรือ อัตรา 1 ต่อ 10

⁵⁴The Damathat or the Laws of Menoo translated from the Burmese, Trans, Richardson, D., (Moulmein, 1847), p. 176.

เก็บรวบรวมจากขุนนางระดับผู้ใหญ่บ้านตู่จี (Thugyi) และยวากอง (Ywagaung) และทำรายงานเสนอต่อขุนนางระดับท้องถิ่นตั้งแต่ เมียวเซ (Myoza) วินดอมู (Windawhmu) มยู่หฺวุ่น (Myuwun) มยิทโบ (Myint-bo) เพื่อเสนอไปยังขุนนางระดับเมียวตู่จี (Myothugyi) เต็งตู่จี (Daing-thugyi) ไปยังเมืองหลวงที่จะมีขุนนางตำแหน่งตยาเซเย (Tayasaye) บเยเต็ก (Byetaik) ทันซิน (Thansin) อะโทนเซเย (Athonsaye) ซาเยดากอง (Sayedawgaung) และอะนาวเซเย (Anaungsaye) เป็นผู้รวบรวมและตรวจสอบ

ประเภทของภาษีที่เรียกเก็บในระบบทัตทาเมตะ (Thathameda) ได้แก่ภาษีที่ดิน อยาดอ (Ayadaw) และเลดอ (Ledaw) ประเภทต่างๆ ส่วยอากรจากรัฐฉาน ล้านนา และหัวเมืองมอญ ภาษีชลประทาน อากรของป่าและผลผลิตของป่า อากรน้ำมัน อากรประมง อากรผลผลิต การเกษตร อากรค่าธรรมเนียมราชการ ศาสนสถาน ตลาด เป็นต้น โดยมีอัตราจัดเก็บต่างกันไป เช่น อากรผลผลิตผลการเกษตร หรือ ก๊อกจี (Kaukgyi) จะเก็บในอัตรา 1 ต่อ 10 หรือ 20 ตะกร้า ต่อหนึ่งเป (Pe) หากเป็นที่ดินของกษัตริย์หรือของหลวงที่อนุญาตให้ไพร่หลวงและไพร่ที่มีความสามารถในการรบประเภทต่างๆ จะทำการเก็บไม่เท่ากันตามแต่ละปี ที่ดินในพม่ายุคจารีตแบ่งออก ดังนี้ อยาดอ (Ayadaw) และเลดอ (Ledaw) หมายถึงที่ดินของหลวงอันเป็นกรรมสิทธิ์ของกษัตริย์ ซึ่งในหลักการประกอบด้วย หลัก 4 ประการคือ

1. มีหมายรับสั่งหรือโองการจากพระมหากษัตริย์ให้แล้วถาง
2. ยึด เวนคินจากทรัพย์เอกชน
3. ชัดต่อกฎหมาย
4. ทรัพย์อันเป็นมรดกจากรัชกาลก่อนหน้า ได้แก่ วุทธะกาน (Wuttakan) หรือธรณีสงฆ์, และที่ดินเอกชนหรือโบบาเบียง (Bobabaing)/ ดาเนกิตตา (Danekitta) ที่รกร้างเรียกว่า มเยเลต (Myelat)/ เลดอ (Ledaw) เป็นต้น⁵⁵

ในส่วนของที่ดินที่ทำการเพาะปลูกได้ก็มีการจัดประเภทคือ เซเล หรือ เซเย ท็อกเล (Sele/ Seye thauk le) คือที่ดินทำการเกษตรในเขตชลประทาน อินแดง (Indaing) คือที่ดินทำการเกษตรนอกเขตชลประทาน, ทาเซ (Taze) หรือที่ดินทำการเกษตรตลอดริมฝั่งแม่น้ำ จุนหรือกั้ง (Kyun/ Kaing) คือที่ดินทำการเกษตรชั่วคราวบนตลิ่งแม่น้ำ เป็นต้น⁵⁶

โดยขุนนางตำแหน่งเลดออีก (Ledaw-ok) จะเป็นผู้เก็บภาษีนี้ ส่งมอบให้ ขุนนางตำแหน่ง กายิ่งหฺวุ่น (Kayaing wun) และเมียวหฺวุ่นเพื่อจัดส่งให้สภาหลุดดออีกต่อหนึ่ง⁵⁷ ส่วนอากรตลาด ถูกแบ่งออกเป็นสองส่วนคือภาษีอันได้มาจากตลาดจากเมืองท่า และอากรตลาดทั่วไป ขณะที่อากร

⁵⁵J. George Scott, *Gazetteer of Upper Burma and Shan States Part I Volume II* (Rangoon: The Superintendent, Government Printing House Press, 1900), p. 429.

⁵⁶*Ibid.*, 340.

⁵⁷*Ibid.*, p.429.

ค่าธรรมเนียมราชการต่างๆ เช่นอากรภาษีพลเมืองประเภททากาเด็ท (Tagadet) หรือภาษีที่จ่ายให้ขุนนางคัดลอกเอกสาร หรือ ก๊อจเจทจี (Kaukchetkyi) จะเก็บอัตรา 1-8-0 Annas ต่อครั้ง เซงโจจี (Sainggyokkyi) จะเก็บในอัตรา 8 Annasต่อครั้ง นยานพูซอ (Nyanpusaw) หรืออากรแบบเรียนและการเรียนกฎหมายธรรมศาสตร์ (Dhammathat) จะเก็บในอัตรา 1 Annasต่อครั้ง เลทติน (Lettin) จะเก็บในอัตรา 1 ต่อ 8 Annas และลาเพ็ท (Lapet) จะเก็บในอัตรา 1 ต่อ 4 Annas ต่อครั้ง ทั้งเล็ททิต (Lettin) และลาเพ็ท (Lapet) คือค่าธรรมเนียมสินน้ำใจแก่ขุนนางและคนติดตามของขุนนาง ในบางครั้งก็จ่ายเป็นสิ่งของเป็นอากร เช่น ย่อม กระเป๋าผ้าทอหรือ เอ๊กกา (Eikhka) หนังสือหรือบาราบากกา (Parabaikha) ดินสอและอุปกรณ์การเขียนหรือ กันกุซานกา (Kankusanhka) ค่าเดินทางหรือ เซเย็ทกา (Zayeithka) และผู้ติดตามหรือล็กทากา (Lokthahka) เป็นต้น⁵⁸

ไพร่ในสังกัดมพ่ายุคราชวงศ์คองบองตอนต้น

ระบบทัตทาเมตะ (Thathameda) ยังมีผลต่อการควบคุมกำลังพลของมพ่ายุคจารีตด้วยเช่นกัน กำลังไพร่พลของมพ่าสามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ ไพร่หลวงหรืออะมุตัน (Ahmudan) ไพร่สมหรืออะติ (Athi) และทาสหรือไจน (Kyon) มพ่าได้จัดแบ่งไพร่หลวงหรือ อะมุตัน (Ahmudan) ออกเป็น 3 กลุ่มย่อย ๆ ได้แก่ ไพร่ทหาร หรือแดง (Daing) ซึ่งสามารถแยกย่อยออกเป็นกลุ่มไพร่ปืนใหญ่ กลุ่มไพร่ถืออาวุธ ทหารราบ ฝึพาย ทหารม้า ควาญช้างและพลลาดตระเวน เป็นต้น พวกไพร่ทหารกลุ่มนี้ถูกจัดให้ทำกินแบ่งเป็นเขตของตนภายใต้พระบรมราชานุญาต ไพร่หลวงกลุ่มที่ 2 คือ ไพร่หน้าหลวงหรือลาไม (Lamei) ไพร่กลุ่มนี้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและอาศัยบนที่ดินของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์และมูลนายของตน และไพร่รับใช้ในราชสำนักหรือวิน (Win) มีหน้าที่รักษาความปลอดภัยและเป็นเวรยามในราชสำนัก นอกจากนี้ยังมีไพร่อีกกลุ่มหนึ่งที่มีความรู้ความสามารถเชิงช่างฝีมือ ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มย่อยด้วยกัน คือ ไพร่ที่ทำงานสายกำลังพลและกิจการของรัฐโดยตรง หรือสุเต (Zuthe) โดยมากจะเป็นไพร่ในสังกัดมูลนายและขุนนางเช่น ทหารรักษาพระองค์ ทหารวัง พวกห้องพระคลังหรือขุนนางระดับล่างที่บริหารจัดการกรม กองต่าง ๆ พวกที่ 2 คือ ผู้ที่ทำงานด้านงานช่างชั้นสูง หรือสุนู (Zunhu) ได้แก่

⁵⁸J. George Scott, Gazetteer of Upper Burma and Shan States Part I Volume II, p. 511.

พวกช่างตีทองคำเปลว ตีดาว⁵⁹ และพวกที่ 3 คือ กลุ่มช่างฝีมือทั่วไป หรือสุจัน Zukyan ได้แก่ ช่างทอผ้า พวกทำเครื่องจักรสาน นักดนตรีนักแสดง หรือพวกที่สังคมเห็นว่าเป็นงานชั้นต่ำ เช่น สัปเหร่อ พวกราชทัณฑ์ เป็นต้น⁶⁰

ในสมัยราชวงศ์คองบองไพรที่สำคัญและมีจำนวนมากที่สุดคือ ไพร่สม อะติ (Athi)/ อะติ ตัง (Athi taing) ไพร่เหล่านี้มีลักษณะของการเข้าสังกัดมูลนายและขุนนางหรือที่เรียกว่าเซนะมุ มินแดง (Hsehnahmu min daing) ไพร่เหล่านี้มีสิทธิในการทำมาหากินและกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ที่เรียกว่าอะติ มโย (Athi Myei) ยังมีไพร่สมอีกประเภทหนึ่งที่เรียกว่ากัตปา (Katpa) หรืออะลา (Ala) ไพร่กลุ่มนี้หมายถึงไพร่ที่อพยพมาจากถิ่นอื่นหรือเป็นเชลยสงคราม และได้รับอนุญาตให้ทำ มาหากินอยู่ร่วมกับพวกอะติตัง (Athi taing) ซึ่งไพร่เชลย (Katpa) ยังสามารถเลื่อนสถานะของ ตนในสังคมได้ เมื่อเข้ารับราชการ ไพร่กลุ่มนี้จะถูกเรียกว่ากเยกซูอะติ (Kyeiksu Athi) หรือกระทั่ง ประกอบอาชีพค้าขายพาณิชย์ก็จะถูกเรียกว่ากเยกซูเต็ง (Kyeiksu taing) ส่วนอาหารโดยมากได้รับ จากไพร่อะติตัง (Athi taing) ไพร่กัตปา (Katpa) โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาหารเข้าที่ดินประเภทต่างๆ ในหมายรับสั่งระบุชัดถึงการไถ่ตัวของทาสเชลยต่อมูลนาย โดยยึดถือเป็นแบบอย่าง เช่นทาสและ ลูกหลาน หากรับใช้มูลนายและมูลนายย้ายไปสังกัดกับมูลนายพระองค์ใหม่ก็เปลี่ยนสังกัดตาม มูลนาย และหากทาสที่เป็นหนี้ หากชำระครบก็สามารถปลดตัวจากทาสได้⁶¹

ปัญหาการควบคุมไพร่พลเป็นสิ่งที่ชนชั้นปกครองสมัยราชวงศ์คองบองตระหนักและถือเป็น กิจสำคัญประการหนึ่งที่ต้องเร่งบูรณะและควบคุมการจัดการกำลังไพร่พลภายใต้ระบบศักดินาเมตะ ดังจะเห็นได้จากหมายรับสั่งของพระเจ้าอลองพญาที่สั่งให้อะทิวุ่นจี (Athiwungyi) เร่งทำการจัด เลกไพร่ ให้อยู่ใต้สังกัด เช่น สังกัดทหารม้าหรือ มยีนยีเต้ท (Myin Yi Det) ราชองครักษ์และพล ปืน หรือ โกยันดอเต้ท ตอซุทชเวนนดอเทยนัด (Ko Yan Daw Thet Taw Saunt Shwe Nan Daw Thay Nat) พลปืนราบ หรือ เทยนัดซุ (Thay Nat Su) หน่วยจู่โจม หรือ เมียวเท้ทลูจุนกอ ยินทุเย (Myo Tet Lu Kyun Daw Yin Thu Ye) ทหารอาสาแขก หรือ โกยันเท้นตซุ (Ko Yan Thay Nat Su) พลปืนจู่โจม หรือ ยเวซุแดทนัด (Ywe Zu That Nat) เป็นต้น⁶²

⁵⁹การตีดาว คือการนำโลหะประเภททองคำ เงิน หรือทองแดง มาตี และดุนให้เป็นลวดลายเพื่อประดับ ลงบนเครื่องช่างทรง เครื่องม้าทรงประกอบเครื่องยศของพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นสูง, สิทธิพร เนตรนิม, “งานประดับกระเจกในมณฑลเลย: ภาพสะท้อนความสัมพันธ์และความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมของพม่าในช่วงสมัยราชวงศ์คองบองตอนปลาย ถึงสิ้นสมัยอาณาจักร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีการศึกษา 2546), หน้า 23.

⁶⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

⁶¹The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Three, A.D. 1751-1781, trans. and ed. by Than Tun, pp. 47-48.

⁶²Ibid., pp. XX.

ในการนี้รูปแบบของการจัดกำลังไพร่พลได้แบ่งออกเป็นหน่วย แต่ละหน่วยมีจำนวน 10 คน สังกัดเป็น 1 หน่วยหรือ จี๊ด (Kyat) 10 หน่วยหรือจี๊ดจะมีหัวหน้า 1 คนที่เรียกว่า ทัดมุ (Tat Hmu) และ 10 ทัดมุ ก็จะรวมอยู่ใต้การดูแลของ โป่ (Bo/ Bhomu) และ จำนวน โป่ 10 คน มีลูกเควควบคุม 2 คน นาคาม 2 คนและ เสมียนหรือ เซเย 2 คน เป็นต้น⁶³

การเพิ่มจำนวนไพร่กำลังพลในช่วงต้นราชวงศ์คองบอง โดยทั้งหมดนี้ได้รับมาทั้งจากการเกณฑ์ สังกัดไพร่ บรรณาการไพร่กำลังพลจากหัวเมืองต่างๆ รวมถึงไพร่เชลยสงคราม อาทิ เชลยชาวยุทธยาในรัชกาลพระเจ้าเจงพยูฉินที่โปรดให้ตั้งบ้านเรือนถิ่นฐานรายรอบเขตเมืองอังวะ⁶⁴ การจัดระบบควบคุมไพร่ในสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้นนี้ อาศัยการแบ่งส่วนออกเป็นหน่วยและสังกัดมูลนายดังที่กล่าวข้างต้น และการจัดสรรให้อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ที่กำหนดให้โดยเฉพาะ ซึ่งแต่ละเขตมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปเช่น อมูดันซา (Ahmudan Sa) หรือที่ดินสำหรับไพร่หลวงในสังกัดพลฝีมือพลอง พลนำพระราชสาส์น พลมหากพลู ข้าราชการรวมถึงลูกหลาน ซิซา (Si Sa) หรือ ที่ดินสำหรับพลทหารม้า พร้อมลูกหลาน ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นไพร่เชลยที่ควบคุมมาจากเมืองมณีปุระ ครั้งทำสงครามในวันที่ 12 พฤศจิกายน ค.ศ. 1758 และ 22 มกราคม ค.ศ. 1759⁶⁵ ตูจีซา (Thugyi Sa) หรือที่ดินสำหรับผู้นำท้องถื่นและลูกหลาน หุ่นซา (Wun Sa) หรือที่ดินสำหรับขุนนางระดับห้วน เป็นต้นไป มินมเย (Min Mye) หรือที่ดินสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ เลดอ (Ledaw) อยาดอ (Ayadaw) ลาเมงมเย (Lamaing Mye) หรือที่ดินสำหรับข้าราชการในราชสำนัก เป็นต้น⁶⁶

จากการจัดระบบไพร่ให้สังกัดกับมูลนายและที่ดินที่ตนอาศัยดังกล่าว ทำให้ระบบการจัดเก็บส่วยอากรในสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้นมีระบบระเบียบมากยิ่งขึ้น สามารถเรียกเกณฑ์ไพร่พลและอากรเข้าพระคลังหลวงมีประสิทธิภาพมาก ซึ่งหน่วยงานในระบบการบริหารราชการแผ่นดินสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้นที่ทำหน้าที่เกี่ยวพระคลังหลวงที่สำคัญ คือ กาทองมยอง เติท (Kathaungmyaung Taik) ซึ่งจะมีอยู่ประจำทุกๆ หัวเมืองสำคัญและควบคุมเก็บรวบรวมอากรส่งมอบให้ขุนนางเบเด็กและหลุดดออีกทอดหนึ่ง นอกจากนี้ยังปรากฏการหน่วยงานที่เรียกว่า เล็ทของ ยู เติท (Letsaung yu Taik) หรือ กรมส่วยบรรณาการ รับผิดชอบเก็บและตรวจสอบส่วยอากรจากรัฐรายรอบที่ส่งมอบแก่พระมหากษัตริย์เฉพาะ เป็นต้น⁶⁷ และการแต่งตั้งคินหวน (Kin Wun) ขึ้นมา

⁶³The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Three, A.D. 1751-1781, trans. and ed. by Than Tun, pp. xix-xx.

⁶⁴"Intercourse Between Burma and Siam as recorded in Hmannan Yazawindawgyi", The Journal of the Siam Society, Volume XI, (Bangkok: The Siam Society, 1969), p.56.

⁶⁵The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Three, A.D. 1751-1781, trans. and ed. by Than Tun, pp. xx; G. E. Harvey, History of Burma, p. 228.

⁶⁶J. George Scott, Gazetteer of Upper Burma and Shan States Part I Volume II, pp. 434-435.

⁶⁷Ma Mya Sein, Administration of Burma, p. 21.

โดยหน้าที่ของคินหฺนฺเรียกเก็บภาษีอากรอันได้รับมาจากการค้าและพาณิชย์เท่านั้น ซึ่งจะทำให้แบ่งแยกการจัดเก็บภาษีระหว่างอากรบุคคล อากรที่ดิน และอากรจากการค้า โดยต่างหาก ซึ่งอากรการค้านี้มี 3 ประเภทคือ เต (Te) หรืออากรค่าเช่าสถานีการค้ารายปี เซ็ก (Hseik) หรืออากรติดต่อการค้า และค่าธรรมเนียมท่าเรือ และ คิน (Kin) คืออากรเกี่ยวกับสินค้า การค้าและภาษีเกี่ยวกับการค้าต่าง ๆ หน้าที่ของคินหฺนฺคือเรียกเก็บอากรการค้าระหว่างมณฑล หัวเมืองหรือแม้กระทั่งพ่อค้าตะวันตก ซึ่งในสมัยคองบองคินหฺนฺจะประจำอยู่ในเมืองท่าที่ทำการค้าทั้งทางบกและทะเล ได้แก่ ร่ากุ้ง พะสิม เมาะตะมะ ทวาย มะริด สีเรียม มินดง ทามุกันบา ตองอู มยันอ่อง บาโมและรัฐฉาน รวมถึงเชียงแสนและเชียงใหม่ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ยังปรากฏการเรียกเก็บอากรของคิน ตามขนอนตลอดเมืองชายฝั่งแม่น้ำอิรวดีอีกด้วย⁶⁸

“ซิตัน” ลักษณะพิเศษของการจัดเก็บส่วยอากรในสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้น

ลักษณะพิเศษของการจัดเก็บส่วยอากรในสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้นคือการเรียกเก็บอากรที่เรียกว่า ซิตัน (Sittan) เป็นลักษณะของความสับสนเนื่องในระบบการบริหารราชการแผ่นดินจากราชวงศ์ตองอู-นยองยาน ถึงราชวงศ์คองบองตอนต้นนี้เช่นกัน เนื่องจากซิตัน จัดทำขึ้นครั้งแรกในรัชกาลพระเจ้ามินจิวาซอกเก (King Mingyizwazawke 1368-1401) ครั้งราชวงศ์พุกาม รื้อฟื้นครั้งแรกในรัชกาลพระเจ้าบุเรงนองในปี ค.ศ. 1580 โดยในครั้งนั้นได้ทำการเรียกเก็บและทำรายงานเฉพาะในส่วนของอากรไพร่กำลังพลทั้ง อะติ (Athi) อะลา (Ala) และทาสเชลย หรือ กัดปา (Katpa) พร้อมๆ กับการเรียกสังกัดเลกไพร่ ในรัชกาลพระเจ้านยองยาน ปี ค.ศ.1609 นอกจากจะมีการเรียกเก็บอากรจากไพร่แล้ว ยังรวมถึงอากรที่ดินต่างๆ เพิ่มขึ้น ทั้งในเขตของที่ราบจ็อกเซและเขตรัฐฉานทั้งหมด ในรัชกาลพระเจ้าอนอคะเบตลุน ในปี ค.ศ. 1609 ได้เพิ่มกรมอากรเงินขึ้นมา ซึ่งมีลักษณะต่อเนื่องถึงรัชกาลพระเจ้าตะลุน ในปี ค.ศ. 1638 การจัดทำซิตันนี้ซึ่งจัดทำอีกครั้งในรัชกาลพระเจ้าเฉงพยูฉินในปี ค.ศ. 1764 โดยใช้ชื่อว่า ซามบุกิปาอิกซางจัน (Zam bu di pa ok hsaung Kyan) ในครั้งนี้ได้มีการเริ่มต้นทำขึ้นในบริเวณเมืองพุกาม ในปี ค.ศ. 1765 และทำการบันทึกในใบลานระบุนวันที่ 28 มิถุนายน ค.ศ. 1770 การเตรียมการระดับสภาหลุดดอ โดยมอบหมายให้หฺนฺจี้ และหฺนฺด็อก ทำการรวบรวมรายงานจำนวนเลกไพร่ทั้งหมดโดยเริ่มทำขึ้นในปี ค.ศ. 1765 และแล้วเสร็จในวันที่ 28 พฤษภาคม ค.ศ. 1770⁶⁹ สาเหตุประการหนึ่งนอกเหนือจากการจัดเก็บภาษีอากรทั้งที่ดินและภาษีส่วนบุคคลเข้าท้องพระคลังหลวงแล้วนั้น การจัดทำซิตันใน

⁶⁸Frank N. Trager and William J. Koenig, *Burmese Sit-tans 1764-1826: Records of Rural Life and Administration*, (The University of Arizona Press, 1979),pp.49-50.

⁶⁹Ibid., pp.50-53; Ma Mya Sein, *Administration of Burma*, pp.xii-xiii; Yi Yi, "Kon-baung sit-tans," *Journal of Burma Reserch Society*, 49 (1966), pp. 71-127; Yi Yi, "Additional Burmese Historical Sources 1752-1776," *Guardian* 15 (November and December, 1968).

ครั้งนี้ต้องการตรวจเช็คการทำงานของขุนนางและปราชญ์ราชบัณฑิตในขุนนางระดับส่วนกลางและท้องถิ่น รวมถึงการส่งเลิกไพร่เพื่อระดมกำลังไพร่พลทำสงครามระหว่างไทย-พม่า ครั้งสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ.1767 และการระดมไพร่พลเพื่อรับศึกระหว่างพม่า-จีนในปี ค.ศ. 1767-1769 ซึ่งการทำชัตตันครั้งรัชกาลพระเจ้าเจ๋งพยูฉิน กลายเป็นต้นแบบที่พัฒนาต่อเนื่องในการทำชัตตันครั้งรัชกาลพระเจ้าปดุง ในปี ค.ศ. 1785 เช่นกัน⁷⁰

การปฏิรูปและควบคุมคณะสงฆ์

สถาบันสงฆ์มีบทบาทและความสำคัญต่อสังคมการเมืองและเศรษฐกิจของพม่ายุคจารีตมาก ทั้งนี้เนื่องจากสังคมพม่าเคารพและนับถือพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง ซึ่งปรากฏหลักฐานการเข้ามาจาริกแสวงบุญและเข้ามาเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์อย่างน้อยระหว่างปี ก่อนคริสตกาล 234 ปี (พ.ศ. 309) ของพระโสณะและพระอุตตระพร้อมพระสงฆ์สาวกอีก 5 รูป ครั้งรัชกาลพระเจ้าอโศกมหาราช⁷¹ แม้จะมีการอ้างถึงพระพุทธศาสนาในชาดกสมัยพุทธกาลที่สืบต่อมากล่าวถึงสองพ่อค้าวาณิชอันมีนามว่า “ตปฺสสะ” และ “ภัลลิกะ”⁷² จากเมืองพิกกะราวาตี (Pokkharavati)⁷³ ในแคว้นอุกกะลาปะซึ่งเป็นแคว้นหนึ่งในอาณาจักรมอญเดินทางพร้อมขบวนเกวียน 500 เล่มไปยังอินเดีย หลังได้ถวายพระกระยาหารเพลแก่พระพุทธรูปองค์หนึ่งเสวยวิมุตติสุข

⁷⁰Ma Mya Sein, Administration of Burma, pp.53-54.

⁷¹Pannasami, U. 1861. The History of the Buddha's Religion (Sasanavamsa), Trans. Bimala C. Law. (London: Luzac, 1952), p. 42.

⁷²ในคัมภีร์ไบลานภาษามอญโบราณฉบับวัดม่วง อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี ที่ จวน เครือวิชฌาจารย์แปลเป็นภาษาไทยได้เรียกนามของสองวาณิชหนุ่มนี้ว่า “ตะเปา” และ “ตะป้อ” และกล่าวว่าเดินทางโดยทางเรือจากเมือง “ตริกุมภะ” หลังการถวายข้าวจตุกก่อนจุฬามงแก่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วจึงได้ขนานนามแก้ววาณิชทั้งสองใหม่ว่า “ตปฺสสะ” และ “ภัลลิกะ” ให้เป็นอุบาสกคู่แรกของโลกพร้อมมอบพระเกศา 8 เส้น แก้ววาณิชทั้งสองเมื่อทั้งสองกลับถึงดากองหรือชื่อเมือง “ตริกุมภะ” ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าเอิกกะลาปาและกล่าวว่าพระเกศาธาตุควรบรรจุในธาตุเจดีย์ที่เขาสิงฆุตตระตามพุทธทำนาย พร้อมทั้งเดินทางไปทิศเหนือ การก่อสร้างพระธาตุเจดีย์ได้รับความช่วยเหลือจากพระอินทร์และกองทัพเวทดาช่วยหาเขาสิงฆุตตระและก่อสร้างองค์พระเจดีย์พร้อมมอบราชของครักษ 8 ขุนพลคอยเฝ้ารักษาองค์เจดีย์ทั้ง 8 ทิศ พระนางสุธรรมมาพระอัครมเหสีแห่งพระอินทร์ถวายดอกไม้เงินทองประดับ พระนางดุสิตดาพระมเหสีองค์รองของพระอินทร์ถวายต่างหูอัญมณี พระนางสุธรรมวดีพระมเหสีองค์ที่ 3 ถวายเครื่องประดับบนศีรษะและพระนางสุชาตะพระมเหสีองค์สุดท้ายถวายเส้นผมของพระนางกล่าวว่า พระเจดีย์ชเวดากองแล้วเสร็จและบรรจุพระเกศาธาตุในวันพุธ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 ปีศักราช 136 โดยครอบด้วยอิฐทองคำ, อิฐเงิน, อิฐทองขาว, อิฐทองแดง, อิฐเหล็ก, อิฐศิลา, และอิฐดินเผา รวม 7 ชั้น อ่างจาก จวน เครือวิชฌาจารย์, ตำนานพระเจดีย์ร่างกุ้ง : แปลเป็นภาษาไทยจากคัมภีร์ไบลานภาษามอญโบราณ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ 2539), หน้า 4-6.

⁷³เชื่อกันว่าชื่อนี้เป็นชื่อของเมืองร่างกุ้งเดิมในสมัยพุทธกาล

หลังการตรัสรู้ได้ตั้งจิกและได้รับพระเกศาธาตุ 8 เส้นจึงมุ่งกลับบ้านเมืองได้เข้าเฝ้าพระเจ้าอูกกะลาปาและได้ก่อสร้างพระธาตุเจดีย์ชเวดากองบนเขาสิงมุตตระ เป็นต้น

สงฆ์และบทบาทในสังคมพม่าสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้น

บทบาทของพระพุทธศาสนาอันสัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ รวมถึงระบบโครงสร้างการบริหารราชการแผ่นดินเริ่มปรากฏอย่างชัดเจนในประวัติศาสตร์พม่าครั้งแรกเมื่อพระเจ้าอโนธาบุกยึดเมืองท่าตอน (Thaton) ในปี ค.ศ. 1057 เพื่ออัญเชิญพระไตรปิฎกซึ่งถือเป็นคัมภีร์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่เชื่อว่ามีคามบริสุทธิ์ เหตุการณ์ในครั้งนี้นักประวัติศาสตร์พม่าส่วนมากเชื่อว่า อิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลและบทบาทต่อสังคมการเมืองการปกครองของพม่าเป็นครั้งแรกและถือเป็นการรับวัฒนธรรมมอญมาเป็นแบบอย่างในราชสำนักพม่าซึ่งไม่เพียงแต่เป็นการรับพระพุทธศาสนาเท่านั้น หากยังหมายรวมถึงระบบการเมืองการปกครองและความมั่งคั่งในรัชกาลพระเจ้าอโนธาเช่นกัน โดยการควบคุมตัวพระเจ้ามหนูหะ พร้อมพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการบริวาร เสนาอำมาตย์และผู้คนมายังเมืองพุกามในการนี้รวมถึงพระสงฆ์ พระไตรปิฎกและคัมภีร์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทอีกเป็นจำนวนมาก⁷⁴

และในรัชกาลของพระเจ้าบุเรงนอง เป็นที่เข้าใจกันทั่วไปว่าพระองค์เข้าโจมตีหัวเมืองฉานพร้อมทั้งการนำเอาพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทพร้อมพระสงฆ์เข้าไปพร้อมกัน แม้กระนั้นรัฐฉานจะได้รับพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทก่อนหน้านี้อย่างแน่นอนโดยส่งผ่านพระสงฆ์ในเชียงใหม่ อย่างน้อยนับแต่ปี ค.ศ. 1477 เมื่อเชียงใหม่ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8⁷⁵ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับศาสนากลายเป็นเรื่องที่จำต้องเกี่ยวพันต่อกันซึ่งไม่เคิล อ่อง-ทวิน ได้อธิบายไว้ในกาเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์เป็นรูปวิวัฒนาการความเปลี่ยนแปลงที่สถาบันกษัตริย์และสงฆ์ในประเด็นของกำลังพลและการถือครองที่ดิน อันนำมาซึ่งความเสื่อมของราชวงศ์แต่ละราชวงศ์ในประวัติศาสตร์พม่าตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 8-19 เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์สถาบันสงฆ์ กับความเสื่อมสลายราชวงศ์ และการสถาปนาเสถียรภาพราชวงศ์ใหม่เป็นวัฏจักร โดยมีสาเหตุพื้นฐานเนื่องมาจากสถาบันสงฆ์ได้แก่งแย่งเอาทรัพยากรที่รัฐพึงได้จากผลประโยชน์เหนือ

⁷⁴The Glass Palace Chronicle of the Kings of Burma.1829. Trans. Pe Maung Tin and G.H. Luce. (London: Oxford University Press, 1923), 77-80. หม่องทินอ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า, แปลโดยเพ็ชรี สุมิตร, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์และสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519), หน้า 19-22. G. E. Harvey, History of Burma, pp. 25-31. Emmanuel Guillon, The Mons: A Civilization of Southeast Asia, Trans. James V. Di Crocco. (Bangkok: The Siam Society, 1999), pp. 108-113.

⁷⁵Sai Kam Mong, The History and Development of The Shan Scripts, pp. 65-74.

ที่ดินในรูปแบบการเก็บภาษีจากผู้ทำกินบนแผ่นดินและไพร่พล และการปฏิรูปคณะสงฆ์ (The Religious Purifications) เพื่อธำรงพระราชอำนาจของกษัตริย์และตัดทอนการเติบโตของสถาบันสงฆ์⁷⁶

ดังที่ อุตตอเซนโก (U Taw Sein Ko) ได้ให้ความเห็นว่า "พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนามีอิทธิพลอย่างมากในราชสำนักและการเมืองของพม่า"⁷⁷ สมัยจารีต ดังจะเห็นถึงบทบาทของสงฆ์หรือ โพงจี (Pongyi) ที่เข้าไปมีส่วนในการบริหารราชการแผ่นดิน โดยเฉพาะในช่วงราชวงศ์คองบองนั้น สงฆ์ได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองการปกครองของพม่าร่วมกับพระมหากษัตริย์และขุนนาง โดยเรียกสงฆ์เหล่านี้ว่า "ซาดอ" (Sadaw) ซึ่งมีหน้าที่ชี้แนะและให้คำปรึกษาแก่สภา มีจำนวน 8-12 รูป ซึ่งเรียกรวมกันว่า ทุดามะ (Thudama)⁷⁸

ลักษณะการจัดการคณะสงฆ์ในสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้น

การจัดการคณะสงฆ์ที่รัฐจัดขึ้น โดยเป็นหน้าที่ของ มหาตันหฺวุ่น (Maha Dan Wun) ซึ่งเป็นขุนนางสภาหลุดตอภายใต้หน่วยงานที่เรียกว่า มหาตันเต้ท (Maha Dan Taik) ที่ทำการดูแลกิจการของศาสนจักรรวมถึงทำการจัดเก็บภาษีอากรต่างๆ ส่วนหนึ่งจากทรัพย์สินของศาสนจักรสุ่ออาณาจักรดังที่กล่าวแล้วข้างต้น ซึ่งเป็นหน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นควบคุมคณะสงฆ์ภายใต้การปฏิรูปของพระเจ้า ตะลุน เป็นครั้งแรกในราชวงศ์ตองอูของยานในปี ค.ศ. 1637 โดยการออกหมายรับสั่งให้มหาตันหฺวุ่นออกตรวจสอบและทำรายชื่อเขตธรณีสงฆ์และเข้าพระทั้งหมด⁷⁹ ขณะที่สมเด็จพระสังฆราชหรือ ทาทานาเบง (Thathanabaing) คือประมุขสูงสุดของศาสนจักรโดยมี พระราชาคณะ (Gaing Ok) เป็นพระสงฆ์ที่มีอำนาจดูแลควบคุมศาสนจักรในระดับท้องถิ่น ซึ่งได้แก่พระสงฆ์ หรือ โพงจี หรือ อุปาซิน (Upasin) และ เณร หรือ หม่องยิน (Maung-yin) ซึ่งหน่วยงานมหาตันเต้ทมีการจัดการคณะสงฆ์ในส่วนภูมิภาคโดยการแบ่งแยกอำนาจจากกัน และตั้งการควบคุมมาที่มหาตันเต้ท ซึ่งหน่วยที่เล็กที่สุดของสงฆ์เรียกว่า เจงจิก (Gaing-gyok) ซึ่งแต่ละเจงจิกจะมีหัวหน้าคณะที่

⁷⁶Michael Aung-Thwin, "Communication to the Editor: "A Reply to Lieberman," *Journal of Asian Studies*, 40:1 (November 1980) pp. 770-792; Michael Aung-Thwin, *Pagan: The Origins of Modern Burma* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1985); Michael Aung-Thwin, "The Role of Sasana Reform in Burmese History: Economic Dimensions of a Religions Purification" *Journal of Asian Studies*, 38. (August 1979): 671-688.

⁷⁷J. George Scott, *Gazetteer of Upper Burma and Shan States Part I Volume II*, p. 1.

⁷⁸*Ibid.*, pp. 2-4.

⁷⁹Than Thun, "Administration under King Thalun (1629-1648)," *Journal of Burma Reserch Society*, 51 (1968): 173-88.

เรียกว่า เจงอ๊ก (Gaing Ok) ซึ่งสังกัดในกรมศาสนาของมหาตันเต้ทที่เรียกว่า กรมเจงด็อก (Gaing dauk)⁸⁰

แต่ในระดับการปกครองของศาสนจักรโดยแท้จริงในบางรัชกาล พระที่มีตำแหน่งเป็นสังฆราชา หรือตาเซ็ทยา ซายาดอ (Taseit-ya Sayadaw) หรือพระอาจารย์ของพระมหากษัตริย์ในแต่ละรัชกาลคือพระสงฆ์ที่มีบทบาทและอิทธิพลอย่างแท้จริงในศาสนจักรมิใช่สมเด็จพระสังฆราช⁸¹ จึงปรากฏรูปแบบของตำแหน่งและโครงสร้างที่ลึกลับในศาสนจักรบ่อยครั้งที่ว่า สังฆราชา หรือพระอาจารย์ของพระมหากษัตริย์ มิใช่ สมเด็จพระสังฆราช เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะโครงสร้างตำแหน่งนี้มีการเคารพในระบบอาวุโสอย่างมากและเลือกพระสงฆ์ที่มีพรรษาสูงสุดขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช กระนั้นก็ดีบทบาทและอิทธิพลของ สังฆราชา หรือพระอาจารย์ของพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏเด่นชัดชื่อ ซายาดอ เลดัท (Sayadaw Le-dat) ซึ่งเป็นพระอาจารย์ของพระเจ้าอนอคะเปตลุน (Anaukhpelun ค.ศ.1605-28) และพระเจ้า ตะลุน (ค.ศ.1628-48) และมีบทบาทอย่างมากต่อการปฏิรูประบบการบริหารราชการในรัชกาลพระเจ้า ตะลุน แต่ก็ไม่ได้รับการยอมรับจากศาสนจักรเนื่องจากอ่อนพรรษาว่าเช่นมหาสังฆะนธา (Mahasamghanatha)⁸²

สำหรับสมเด็จพระสังฆราชที่มีบทบาทและความสำคัญมากในสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้นคือ “มหาอตุลาราชารธรรมราชาครู” (Maha Atulayazadhammarajakuru) ซึ่งยังดำรงตำแหน่งเป็นพระสังฆราชาในช่วงรัชกาลพระเจ้าอลองพญาคราเดียวกันอีกด้วย (ซึ่งจะกล่าวต่อไป) ส่วนช่วงรัชกาลพระเจ้านอดอจี ทรงแต่งตั้งพระนยานา (Nyana) หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า ทองดวินจี ซายาดอ (Taungdwingyi Sayadaw) ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพระสังฆราช และพระสังฆราชาทรงพระนามว่า “นานาลังการะมหารธรรมราชาครู” (Nanalamkaramahadhammarajakuru) เช่นเดียวกัน และในรัชกาลพระเจ้าเงงพยูฉินทรงแต่งตั้งให้พระคันโรวะระ (Candowara) ดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพระสังฆราช ทรงพระนามว่า “จัมพูทีปา อนันทรามหารธรรมราชาครู” (Jambudipa Anantadhaja Mahadhammarajakuru)⁸³

กระนั้นก็ดี ปัญหาในเรื่องของสงฆ์ที่สัมพันธ์กับการเมืองที่ปรากฏเด่นชัดคือ “กบฏมอญในปี ค.ศ. 1752” เนื่องจากในเขตพม่าตอนล่างทั้งหมดนับถือพุทธศาสนา ลังกาวศ์นิกายวยาสอดา

⁸⁰J. George Scott, *Gazetteer of Upper Burma and Shan States Part I Volume II*, p. 4.

⁸¹Than Thun, “Religion in Burma, A.D. 1000-1300,” *Journal of Burma Reserch Society*, 42: 47-69.

⁸²E. Michael Mendelson, *Sangha and State in Burma: A Study of Monastic Sectarianism and Leadership* (Cornell University Press, 1975), p. 55 และ Appendix A p. 354.

⁸³*Ibid.*, pp. 358-359. คำว่าครู แปลว่า ครู หรืออาจารย์ ในภาษาบาลี

และอินปอนกยี⁸⁴ ดังที่ “มินหลวงและผู้มีบุญ” (Mingyi and Gramma) อย่างสมิงทอพุทธเทศนา มาเผยแพร่ซึ่งเนื้อความเน้นการสร้างอาณาจักรมอญให้รุ่งเรืองอีกครั้งตั้งสมัยพระเจ้าบุเรงนอง ซึ่งคนมอญส่วนใหญ่เชื่อว่า พระองค์เป็นชาวมอญแต่กำเนิด การเกิดนิยายที่หลายหลายและมากล้น ด้านความเชื่อก่อให้เกิดลักษณะขาดเอกภาพทางความคิด ความเชื่อต่าง ๆ เป็นเหตุให้ชาวมอญทั้งหลายลุกฮือต่อต้านชาวพม่า ทั้งยังการบิดพลิ้วในข้อสัญญาของเป็นพันธมิตรของมอญหลังจากล้อมกรุงหงสาวดีนานกว่า 4 เดือน แต่กลับส่งทหารเข้ามาบุกโจมตีค่ายในยามวิกาลอันถือว่าเป็นการทรยศในการทำสงครามกันระหว่างกษัตริย์ต่อกษัตริย์⁸⁵

การที่พระเจ้าอลองพญาสามารถเกณฑ์คนได้มากมายนั้น ส่วนใหญ่คนที่ถูกเกณฑ์เป็นพระสงฆ์ซึ่งพระองค์ทรงมีหมายรับสั่งให้มีพุทธศาสนานิกายเถรวาท ลัทธิกุนนาพิลังการะ (Gunnabhilankara) เพียงลัทธิเดียว ทั้งยังสั่งล้มเลิกพวกนิกายอื่นๆ เช่นพวกคามวาสี (Gamavasi) ในหมู่บ้านต่างๆ พวกอีก โตะเก โลง (Ok Htaoke Lon) หรือพวกลัทธิหมวกกลม พวกอีกโตะเกบยา (Ok Htaoke Pya) หรือพวกหมวกแก้ว ตาลปัตร นิ (Talapat Ni) หรือลัทธิตาลปัตรแดงและพวกตาลปัตร พยู (Talapat Hpyu) หรือลัทธิตาลปัตรขาว ให้สั่งยกเลิกและบวชใหม่เป็นพวกกุนนาพิลังการะ (Gunnabhilankara) ทั้งยังกำหนดการแต่งจีวรของพระด้วยมี 2 แบบคือห่อจีวรคลุมไหล่ขวาเปิดไหล่ซ้ายเรียกว่าอะติน (Atin) และในแบบอะยอน (Ayon) หรือห่อคลุมทั้งร่างและพระเจ้าอลองพญาโปรดให้ห่อจีวรแบบอะติน (Atin) และโปรดให้พระอตุลาราชามหารัชมราชาธิราช-คุรุ (Atulayasamahadhammarajadhirajaguru) ดำรงตำแหน่งเป็นพระสังฆราช (Thatthanabaing) ในรัชกาลพระองค์ (ซึ่งจะมีบทบาทอย่างมากในการปฏิรูปคณะสงฆ์ในรัชกาลพระเจ้าบุเรงนอง ในเรื่องของการห่มจีวร)⁸⁶ นอกจากนี้พระองค์ยังสั่งห้ามฆ่าเนื้อวัวเทียมเกวียน ห้ามการจำหน่ายยาพิษและยาเสพติด(เช่นฝิ่นจากอินเดียที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษของอังกฤษนำมาจำหน่าย) ลัทธิ Gunnabhilankara นั้นมีความเชื่อที่ว่าพระธรรมวินัยของพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่เที่ยงตรงมาก และยังมีหมายรับสั่งถึงเมือง มณฑล เขตแคว้นต่างๆ ในวันที่ 19 ธันวาคมปี ค.ศ. 1756 ว่า พระสงฆ์ทั้งหมดไม่ควรมีส่วนเกี่ยวข้องกับการปกครองใดๆ แต่หากว่าสงฆ์องค์ใดที่เห็นควรในบาง

ศูนย์วิทยพัทยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁸⁴สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, “ลิเบอร์แมนกับวัฏจักรทางการเมืองของพม่าและอยุธยา,” ใน สิมโคตรเหง้ากี เฝاءแผ่นดิน: รวมบทความเนื่องในวาระครบรอบ 60 ปีชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), หน้า 160.

⁸⁵G. E. Harvey, *History of Burma*, pp. 233 - 235. ดูเพิ่มเติมในหมายรับสั่ง 10 มิถุนายน ค.ศ. 1755 ใน Than Tun, *The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Three, A.D. 1751-1781*, pp. 7-8.

⁸⁶E. Michael Mendelson, *Sangha and State in Burma: A Study of Monastic Sectarianism and Leadership*, pp.66-67.

ประการรวมทั้งการบิดเบือนข้อชีวิตมนุษย์ พระองค์ก็จะถือว่าเป็นหน้าที่โปรดสัตว์ของสงฆ์ที่สามารถทำได้⁸⁷

สิ่งหนึ่งที่ชนชั้นปกครองสมัยราชวงศ์คองบองระหว่างปี ค.ศ. 1752-1776 กระทำคือการควบคุมสงฆ์ในรัชกาลและการกำหนดลัทธิเดียวในรัชกาลของพระองค์ได้ทำให้เกิดเอกภาพขึ้นและนำสินทรัพย์ที่ตกอยู่ใต้อำนาจศาสนาคืนสู่ราชสำนัก นอกจากนี้ยังปรากฏการตรากฎหมายซึ่งเรียกว่า “ปราซิก” (Parazika) อันคาดโทษถึงการปราซิกจับสึกสงฆ์ หากสงฆ์มีพฤติกรรมใดอันยั่วให้พระโอรสองค์ใดองค์หนึ่งก่อกบฏ ไร้ความจงรักภักดี ให้ที่พักอาศัยแก่ศัตรู และ ประพฤติปรีกษาผู้มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ โหราจารย์ แพทย์ ผู้รับสัจยันต์ แยกเครื่องรางของขลังและ เสพเมถุนสังวาส⁸⁸ ทั้งยังกำหนดให้ สภาสงฆ์ทุตามะเรียกทำบัญชีรายชื่อเถรและสงฆ์ในแต่ละเขตปกครอง โดยต้องระบุชัดถึงชื่อเดิม ภูมิลำเนาที่เกิด ชื่อบิดามารดา โดยมหาตันเต้ทจะออกหนังสือกำกับให้เถรและสงฆ์ รูปละ 1 ฉบับ สำหรับเดินทางยามที่จาริกแสวงบุญและจำพรรษา⁸⁹ ดังปรากฏในหมายรับสั่งของพระเจ้าอลองพญาวันที่ 29 พฤษภาคม ค.ศ. 1755 ระบุชัดถึงความพยายามที่รัฐทำการควบคุมสงฆ์โดยผ่านขุนนางระดับ “งาปู” (Nga Pu) ซึ่งสังกัดอยู่ในมหาตันเต้ท ขึ้นไปตรวจสอบพระสงฆ์คามวาสีในเขตมณฑลปอนตองปอนนยาทางทิศตะวันตก, เทือกเขายอรากัน (Yakhaing Yoma) และเทือกเขานัน โดยร่วมมือกับพระสงฆ์ระดับ เจงอ๊ก (Gaing Ok) พร้อมด้วยอย่างเช่นพระสงฆ์ที่ชื่อฉิน นานากามพี ภูมิลำเนาเดิม พากานพโย ปัจจุบันจำพรรษาที่เขตดอมะ (Hta Ma) เมืองแอทวินเซล พระสงฆ์ที่ชื่อฉิน เทโจดิดา เดิมชื่อหม่องฉาน เป็นพลทหารรบ ภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่ ตองตวินจี ปัจจุบันจำพรรษาที่เขตดอมะ เช่นกัน⁹⁰ ต่อมาพระสงฆ์ที่ชื่อฉิน นานากามพีได้รับหมายรับสั่งจากสมเด็จพระสังฆราชให้ปกครองสงฆ์ในเขตหมู่บ้านดอมะ เมืองแอทวินเซล นับแต่วันที่ 2 เมษายน ค.ศ. 1759⁹¹

สำหรับปัญหาในเรื่องของธรณีสงฆ์ รวมถึงข้าพระและทรัพย์สินในเขตธรณีสงฆ์ยังคงเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันมาโดยตลอด โดยทรัพย์ของสงฆ์ที่มหาตันเต้ทกำหนดมีเพียงเจดีย์ วิหารและหอไตรเท่านั้น หากวัดหรือศาสนสถานใดมีที่ดินและข้าสงฆ์อันพระมหากษัตริย์มอบถวายกลับไปให้มหาตันหฺวุ่นจะเป็นผู้จัดการในทรัพย์นั้นทั้งหมดที่เกิดจากศาสนสถานประเภทวิหาร โดยในช่วงคองบองตอนได้แต่งตั้งขุนนางตำแหน่ง วุทเมยหฺวุ่น (Wutmye Wun) ขึ้นมาจัดการทรัพย์อันเกิดจากศาสนสถานประเภทเจดีย์ สำหรับข้าพระและข้าเจดีย์ที่มีผู้มอบถวายกลับไปแก่เจดีย์ จำต้องจ่าย

⁸⁷Than Tun, The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Three, A.D. 1751-1781, p. XV.

⁸⁸J. George Scott, Gazetteer of Upper Burma and Shan States Part I Volume II, p.5.

⁸⁹Ibid., p.6.

⁹⁰Than Tun, The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Three, A.D. 1751-1781, p.5.

⁹¹Ibid., p.55.

อากรในอัตราของระบบทัตทาเมตะเช่นกัน⁹² ในขณะเดียวกันจำนวนเณรพระสงฆ์ที่มีจำนวนมากคือ ปัญหาอีกประการที่ประสบ เนื่องจากไพร่จำนวนมาก ใช้การเลี้ยงการจ่ายอากรและแรงงานโดยการ ออกบวช การสอบพระปริยัติธรรม หรือ ปฐมบยัน (Patamabyan) จึงถูกมาใช้ในการจำกัดจำนวน เณรและพระสงฆ์ ในสมัยพระเจ้าเจงพยูฉิน และสืบต่อเรื่อยมา

ดังจะเห็นความพยายามของชนชั้นปกครองในราชวงศ์คองบองระหว่างปี ค.ศ. 1752-1776 พยายามในการสถาปนาระบบการบริหารราชการแผ่นดินทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค อย่างเป็น ลำดับขั้นตอน ในส่วนหนึ่งเกิดจากการเล็งเห็นเหตุแห่งความเสื่อมและการล่มสลายของราชวงศ์ตอง อู-นยองยานในปี ค.ศ. 1752 อันเกิดจากการที่ระบบการบริหารราชการแผ่นดินไม่อาจตอบสนอง กับความเปลี่ยนแปลงของบริบทสังคมพม่าและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ร่วมสมัย แม้โครงสร้างของ ระบบจะยังคงโครงสร้างระบบเดิมนับแต่ราชวงศ์ตองอู-นยองยาน แต่ในรายละเอียด ได้มีการปรับ ประยุกต์ แก้ไข และสร้างตำแหน่ง นโยบาย และกรม กอง ของระบบการบริหารราชการแผ่นดิน ขึ้นมาโดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ 3 ประการที่เห็นได้ชัดเจนคือ การสร้างรัฐรวมศูนย์อำนาจที่ส่วน กลาง, การควบคุมไพร่พลและช่วยอากร และการควบคุมคณะสงฆ์รวมเป็นเครื่องมือสำคัญอันเป็น เหตุแห่งการเรืองอำนาจของราชวงศ์คองบองในที่สุด

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹²J. George Scott, Gazetteer of Upper Burma and Shan States Part I Volume II, p.6.